

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни

“ФІНАНСИ, ГРОШІ ТА КРЕДИТ”

для студентів спеціальності

6.030601 «МЕНЕДЖМЕНТ»,

з подальшою можливістю навчання

за спеціалізацією 7.03060101 «Менеджмент організації і

адміністрування»

всіх форм навчання

ЧАСТИНА 1

2014

Конспект лекцій з дисципліни «Фінанси, гроші та кредит» для студентів спеціальності 6.030601 «МЕНЕДЖМЕНТ», з подальшою можливістю навчання за спеціалізацією 7.03060101 «Менеджмент організації і адміністрування» всіх форм навчання. Частина I / Укладачі доц. О.Ф.Андросова, старший викладач О.В.Шестопалова
Запоріжжя: ЗНТУ, 2014. - 68 с.

Укладачі: к.е.н. доц. О.Ф. Андросова, ст. викладач, О.В. Шестопалова

Рецензент: к.е.н., доц. І.І. Куриленко кафедри «Маркетингу»

Відповідальний за випуск: к.е.н. проф. Ж.К. Нестеренко

Затверджено
на засіданні кафедри «Фінанси
і кредит»
Протокол №10 від 20/06/2014

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
ТЕМА 1: Сутність і функції фінансів.....	6
1.1. Об'єктивна необхідність і суть фінансів.....	6
1.2. Функції фінансів.....	8
1.3.Фінансові ресурси : суть та види.....	9
1.4.Взаємозв'язок і відмінності фінансів з іншими економічними категоріями.....	11
ТЕМА 2: Фінансова система та фінансовий механізм.....	13
2.1. Поняття фінансової системи.....	13
2.2. Характеристики сфер і ланок фінансової системи.....	16
2.2.1.Державні фінанси.....	16
2.2.2.Фінанси суб'єктів господарювання.....	17
2.2.3.Міжнародні фінанси.....	17
2.2.4.Фінансовий ринок.....	17
2.2.5.Страховання.....	18
ТЕМА 3: Податкова система держави.....	19
3.1. Суть і характерні ознаки податків.....	19
3.2. Елементи системи оподаткування.....	20
3.3. Податкова система і податкова політика України.....	23
3.4. Види податків в Україні та порядок їх нарахування..	24
ТЕМА 4: Бюджет і бюджетна система держави.....	29
4.1. Соціально економічна суть і функції бюджету держави.....	29
4.2. Структура бюджетної системи і принципи бюджетного устрою.....	31
4.3 Бюджетна класифікація.....	34
4.4. Бюджетний процес.....	37
ТЕМА 5: Державні доходи та видатки.....	41
5.1.Суть і склад доходів державного бюджету.....	41
5.2. Суть і склад видатків державного бюджету.Форми й методи державного фінансування.....	43
5.3. Бюджетний дефіцит.....	46
ТЕМА 6: Державний кредит.....	47
6.1. Суть,поняття та форми державного кредиту.....	48
6.2. Суть і класифікація державних позик.....	52
6.3 Державний борг і способи коригування позикової політики.....	50

ТЕМА 7: Фінанси підприємств.....	52
7.1. Поняття фінансів підприємств. Організація фінансових відносин підприємств.....	52
7.2. Фінансові ресурси підприємств.....	54
ТЕМА 8: Фінансовий ринок.....	58
8.1. Суть, механізм функціонування фінансового ринку...	58
8.2. Види цінних паперів та їх загальна характеристика.....	59
8.3. Фондова біржа.....	62
ТЕМА 9: Міжнародні фінанси.....	64
9.1. Суть і характерні ознаки валюти.....	64
9.2. Валютний курс.....	65
9.3. Валютний ринок.....	65
9.4. Валютні операції.....	67
Частина 2	
Частина 3	

ВСТУП

Становлення і розвиток в Україні ринкової інфраструктури докорінно змінюють економічне, інформаційне і правове середовище функціонування фінансів, грошей та кредиту, фінансів підприємств, сутність їхньої фінансової діяльності.

Фінанси, гроші та кредит є основою фінансової системи країни. Фінансовий стан підприємств суттєво впливає на фінансове становище країни в цілому.

Вихід України з тривалої економічної кризи безпосередньо пов'язаний з поліпшенням фінансового стану суб'єктів господарювання в усіх сферах діяльності, всіх форм власності.

За цих умов необхідна сучасна, адекватна ринковій економіці, організація фінансової діяльності кожного підприємства.

Активне використання фінансів, як інструменту впливу на зростання ефективності виробництва і прискорення соціально-економічного розвитку держави вимагає детального розгляду суті таких складних економічних категорій, як фінанси, гроші та кредит. Особливо актуально ця проблема буде впродовж періоду формування ринкового середовища в Україні, яке вимагатиме узгодження основних принципів національної економічної моделі зі світовими, що відпрацьовувались на практиці сторіччями. Насамперед це стосується вироблення наукових і практичних підходів, які б дали можливість чіткого трактування і застосування економічних категорій державними інституціями і суб'єктами господарювання у ринковому середовищі.

ТЕМА 1. СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ ФІНАНСІВ

- 1.1. *Об'єктивна необхідність і суть фінансів*
- 1.2. *Функції фінансів*
- 1.3. *Фінансові ресурси: суть та види*
- 1.4. *Взаємозв'язок і відмінності фінансів з іншими економічними категоріями*

Базові поняття: фінанси, фінансові відносини, фінансові ресурси, функції фінансів, фонди грошових коштів, об'єкти фінансових відносин, суб'єкти фінансових відносин, первинний розподіл, перерозподіл, вторинний розподіл, первинні доходи, вторинні доходи, заново створена вартість, централізовані фінансові ресурси, децентралізовані фінансові ресурси.

1.1 Об'єктивна необхідність і суть фінансів

Фінанси — складне, багатогранне явище. Має різноманітні ознаки та форми прояву. Термін "фінанси" походить від латинських слів "finanto", "financia" і означає:

- платіж на користь держави;
- обов'язкову сплату грошей.

На початку зародження фінанси використовувались для:

- позначення платежів і доходів як у грошовій, так і у натуральній формі на користь держави і для виконання нею своїх функцій;
- позначення грошових сум і грошової плати;
- позначення різних форм зиску і несправедливого зменшення доходів населення.

Використання фінансів не підлягало будь-якому контролю з боку населення.

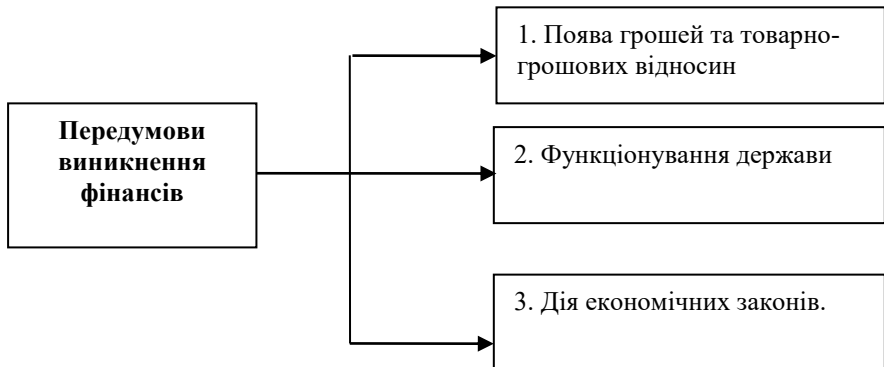
Фінанси розглядаються:

- у вузькому розумінні — грошові відносини і фінансова діяльність, що відображаються у доходах і витратах окремих суб'єктів фінансових відносин;
- у широкому трактуванні — відносини, що складаються у суспільстві в процесі руху вартості створеного ВВП, який, у свою

чергу, відображається у грошових потоках, що виникають між окремими суб'єктами фінансових відносин і пов'язані з формуванням відповідних доходів і здійсненням видатків.

Найбільш поширеними є такі визначення фінансів:

- як специфічна економічна діяльність на мікрорівні;
- застосування різноманітних економічних прийомів і методів для максимізації достатку фірми або загальної вартості капіталу, вкладеного в справу (Е. Нікбахт і А. Гропеллі).

Рисунок 1.1 - Передумови виникнення фінансів

Характерною ознакою фінансових відносин є їх грошовий, розподільчий, фондоутворюючий характер.

Фінанси як відносини можна розглядати з таких подій:

- *суспільні* — мають місце в суспільстві.
- *економічні* — пов'язані з процесом розширеного відтворення.
- *грошові* — функціонують виключно в грошовій формі.
- *розподільчі* — формуються на стадії вартісного розподілу ввп.
- *фондоутворюючі* — супроводжуються формуванням і використанням фондів грошових коштів.

Фінанси мають двоїстий характер.

По-перше, це система відносин, пов'язаних з розподілом ВВП і формуванням на цій основі централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів.

По-друге, матеріальним носієм фінансових відносин є фінансові ресурси, що використовуються на виконання функцій і завдань

держави, забезпечення умов розширеного відтворення. їм властиві такі ознаки:

— *цільовий характер* — кожен фонд створюється з певною метою, має чітко визначені напрямки використання, а в багатьох випадках джерела формування;

— *динамічність* — кошти, що акумулюються у фондах, знаходяться у постійному русі, тобто фонд поповнюється новими надходженнями, кошти витрачаються за цільовим призначенням;

— кожен фонд має свою *правову базу* у вигляді законів, указів, постанов, інших нормативних документів.

Таким чином, фінанси — це система економічних відносин, за допомогою яких здійснюється формування та використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів з метою виконання функцій і завдань держави та забезпечення умов розширеного відтворення.

1.2 Функції фінансів

Традиційно фінанси виконують дві функції:

- розподільчу;
- контрольну.

Розподільча функція — основна для фінансів. Проявляється в процесі розподілу ВВП та національного доходу шляхом утворення фондів грошових коштів і використання їх за цільовим призначенням.

Механізм дії розподільчої функції фінансів вміщує:

Первинний розподіл — розподіл вартості ВВП, доходів підприємств і формування первинних доходів суб'єктів, зайнятих у створенні ВВП. До первинних доходів належать:

- зарплата — для фізичних осіб;
- прибуток — для юридичних осіб;
- надходження від державних послуг, використання державних ресурсів — для держави.

Перерозподіл — полягає у створенні і використанні вторинних доходів (централізованих фондів) за рахунок розподіленої вартості. Його необхідність пов'язується із:

- утриманням невиробничої сфери;

— забезпеченням держави грошовими коштами для виконання нею своїх функцій.

До вторинних доходів належать:

- загальнодержавні доходи (бюджет, цільові державні фонди, відомчі фонди міністерств і відомств;
- корпоративні доходи (фонди підприємств).

Вторинний розподіл — другий етап перерозподілу в частині формування доходів фізичних осіб, зайнятих у бюджетній (невиробничій) сфері.

У результаті розподілу (первинного і вторинного) та перерозподілу створеної вартості в усіх власників, груп населення утворюються кінцеві доходи, з використанням яких пов'язана заключна стадія руху НД і відтворювального процесу — його споживання.

Контрольна функція — породжена розподільчою природою фінансів:

– відображає властиві фінансам ознаки, які полягають у їх здатності сигналізувати про проходження розподільчого процесу, тобто виступати інструментом перевірки правильності утворення, розподілу і використання фондів грошових коштів у процесі господарювання;

– охоплює всі сторони діяльності суспільства і суб'єктів економіки;

– знаходить свій прояв у фінансовому контролі, який є одним із найдієвіших видів контролю.

Фінансовий контроль здійснюють відповідні фінансові органи (інституції), до яких в Україні належать Міністерство фінансів, Державне казначейство, Державна контрольно-ревізійна служба, Державна податкова служба та інші.

1.3 Фінансові ресурси: суть та види

Фінансові ресурси залежно від рівня, на якому проходить їх формування і використання, поділяють на:

- централізовані — утворюються на рівні держави, окремих адміністративно-територіальних одиниць, галузевих об'єднань;
- децентралізовані — створюються окремими суб'єктами підприємництва.

За методами мобілізації розрізняють:

а) *У складі державних (централізованих) фінансових ресурсів:*

- податкові надходження;
- позичкові кошти (державний кредит);
- надходження від державного майна.

б) *У складі децентралізованих фінансових ресурсів:*

- власний капітал;
- залучений капітал;
- позичковий капітал.

За економічним призначенням (напрямами використання) державні фінансові ресурси мають галузеве і цільове спрямування, що дозволяє точно врахувати об'єкти державного фінансування і своєчасно забезпечити їх необхідними грошовими коштами.

Напрями використання централізованих фінансових ресурсів:

- Розвиток економіки, структурна перебудова її галузей;
- Фінансування невиробничої сфери;
- Соціальний захист населення;
- Зовнішньоекономічна діяльність;
- Охорона навколишнього природного середовища;
- Створення резервів страхових фондів;
- Державне управління;
- Національна оборона;
- Обслуговування державного боргу;

Напрями використання децентралізованих фінансових ресурсів:

- Сплата податків;
- Інноваційно-інвестиційна діяльність;
- Соціальна сфера;
- Матеріальне стимулювання працівників;
- Створення фінансових резервів;
- Задоволення інших потреб.

Складовою частиною фінансових ресурсів є фінансові резерви, які характеризуються:

– як особлива група фондів грошових коштів держави чи підприємств, які тимчасово не беруть участі в обороті коштів свого власника, але продовжують рух у загальному грошовому обігу, зберігаючи потенційну можливість повернення в оборот власника.

—виступають необхідною умовою стабільного і збалансованого розвитку.

Фінансові резерви класифікуються на централізовані та децентралізовані.

В Україні застосовуються такі методи формування фінансових резервів:

—бюджетний — створення в складі кожного бюджету резервного фонду й оборотної касової готівки.

—галузевий — створення галузевих резервів за рахунок відрахувань від прибутку підприємств певної галузі.

—страховий — формування фінансових фондів страхових організацій.

—госпрозрахунковий — створення резервних фондів суб'єктами підприємництва.

1.4 Взаємозв'язок і відмінності фінансів з іншими економічними категоріями

У процесі вартісного розподілу фінанси взаємодіють з іншими економічними категоріями — ціною, заробітною платою, кредитом.

Фінанси і ціна

Відмінності:

—ціновий розподіл завжди пов'язаний із обміном, а фінансовий відбувається за межами акту купівлі-продажу товарів.

—ціновий розподіл передуює фінансовому.

—фінансовий розподіл є гнучкішим, оскільки ціновий визначає лише пропорції майбутнього вартісного розподілу.

Взаємозв'язок полягає в тому, що ціни є основою фінансового розподілу вартості, а фінанси, базуючись на пропорціях розподілу, що склалися під впливом цін, виступають інструментом, що їх реалізує.

Фінанси і заробітна плата

Відмінності:

—за допомогою зарплати розподіляється необхідний продукт, а за допомогою фінансів весь національний продукт.

—розподільчі відносини, що здійснюються через зарплату, матеріалізуються у грошових коштах, що надходять у власність

окремих громадян для задоволення їхніх особистих потреб, а фінанси мають суспільне призначення.

— на відміну від фінансів, функціонування зарплати може розглядатись як процес двостороннього руху вартості. зарплата має компенсаційний характер і залежить від кількості та якості затраченої праці — кожний працівник повинен отримувати від суспільства таку частку вартості, яка відповідає його трудовому вкладу.

Взаємозв'язок фінансів і зарплати полягає у тому, що, з одного боку, фінанси "допомагають" зарплаті формувати фонд оплати праці, виділяючи його від інших грошових фондів підприємств. З іншого боку, заробітна плата, нарахування якої не співпадає з виплатою, виступає джерелом формування фінансових ресурсів у вигляді стійких пасивів.

Фінанси і кредит

Відмінності:

— кредит функціонує на основі поверненості.
 — кредитні ресурси виражають "розірваний у часі рух" вартості від кредитора до позичальника і назад, а фінансові відносини — односторонній процес.

— кредитний перерозподіл пов'язаний із переміщенням грошових коштів між суб'єктами розподільчого процесу, а фінансовий здійснюється як між суб'єктами господарювання, так і в рамках кожного з них.

— кредитні ресурси формуються у процесі перерозподілу за рахунок тимчасово вільних коштів підприємств, держави, громадян, а фінансові — із доходів і нагромаджень, що утворились на стадії вартісного розподілу.

— кредит надається позичальнику на визначений термін на умовах поверненості та платності, а фінансові ресурси — безоплатно, без регламентування умов їх повернення.

— кредит має тісніший зв'язок з грошовим обігом, з його допомогою задовольняється потреба в платіжних засобах, здійснюється регулювання грошової маси.

Взаємозв'язок фінансів і кредиту виражається у їх комплексному використанні. Так, при недостатності власних фінансових ресурсів, підприємство залучає банківські кредити. З іншого боку, тимчасово

вільні фінансові ресурси підприємства зберігаються на рахунках у банках, що дозволяє використовувати їх у якості кредитних ресурсів.

ТЕМА 2. ФІНАНСОВА СИСТЕМА ТА ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ

2.1.

оняття фінансової системи

2.2.

арактеристика сфер і ланок фінансової системи

2.2.1Державні фінанси

2.2.2Фінанси суб'єктів господарювання

2.2.3Міжнародні фінанси

2.2.4Фінансовий ринок

2.3.

трахування

2.1Поняття фінансової системи

Фінансова система притаманна кожній державі незалежно від рівня економічного розвитку. Типи фінансових систем наведені на рис. 2.1.

Фінансова система — сукупність відособлених, але взаємопов'язаних сфер і ланок фінансових відносин, які відображають специфічні форми й методи обміну, розподілу і перерозподілу ВВП, система фінансових органів та інститутів.

За внутрішньою будовою фінансова система — сукупність відносно відокремлених, але взаємопов'язаних фінансових відносин, які відображають специфічні форми та методи розподілу й перерозподілу ВВП. Внутрішня структура фінансової системи складається із:

— сфер — узагальнена за певною ознакою сукупність фінансових відносин;

— ланок — відособлена частина фінансових відносин (за ознакою специфічних форм і методів фінансових відносин або за ознакою наявності окремого фонду фінансових ресурсів).

За організаційною структурою — фінансова система — сукупність — фінансових органів та інститутів, які здійснюють управління грошовими потоками. Внутрішня структура фінансової системи лежить в основі виділення органів управління фінансовою системою.

Внутрішню структуру фінансової системи відображено на рис. 2.3

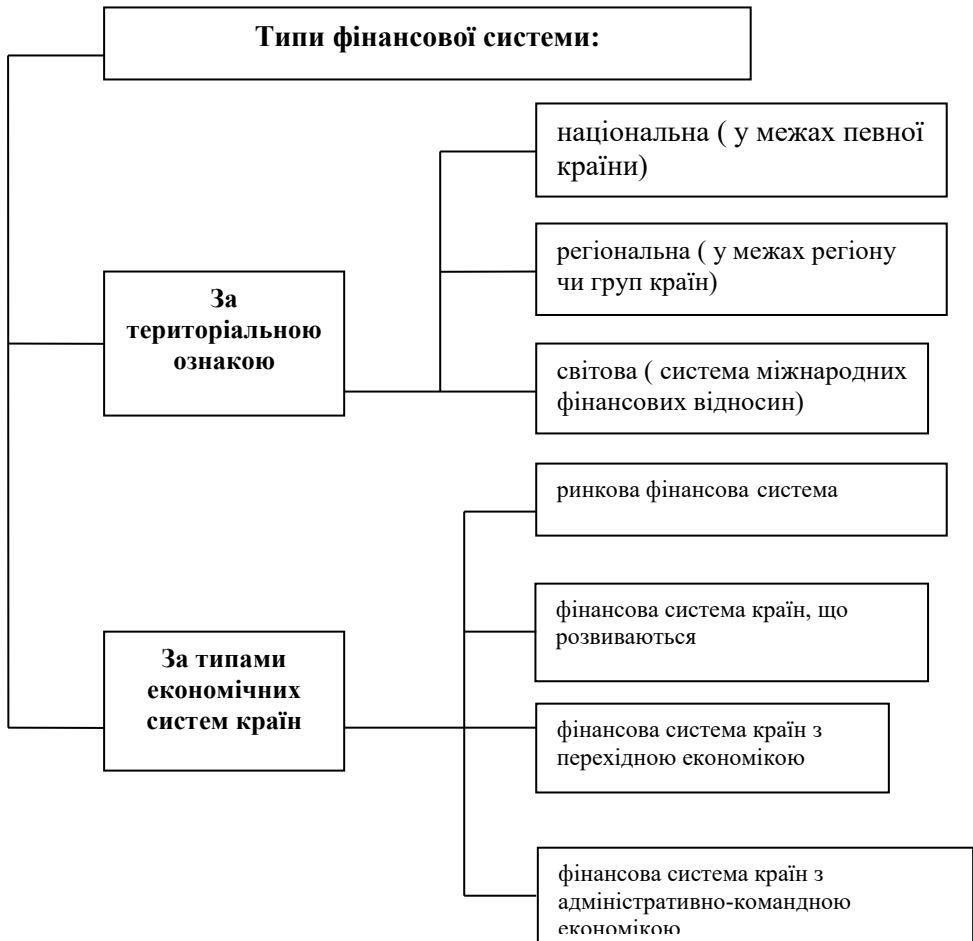

Рисунок 2.1 - Типи фінансових систем

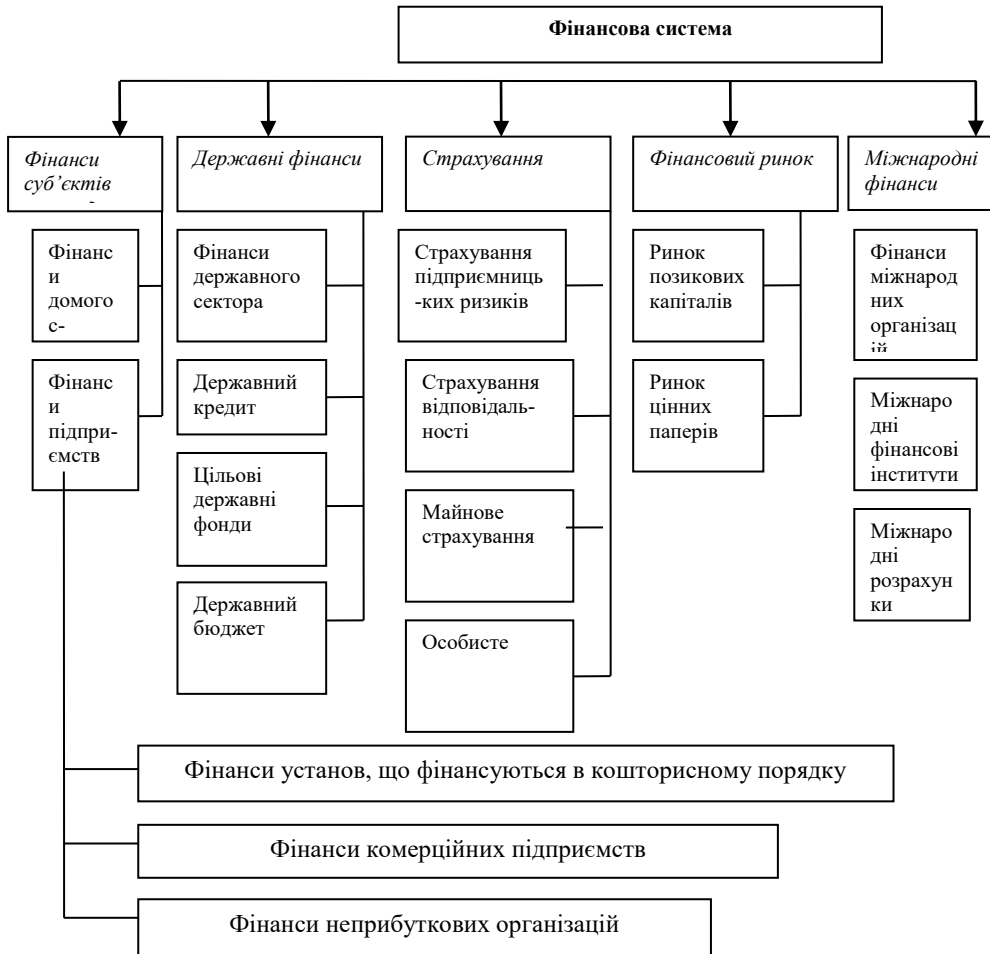

Рисунок 2.2 - Структура фінансової системи України

Структура фінансової системи визначається такими принципами:

— єдність — ґрунтується на єдиній економічній і політичній основі суспільства, погоджених засадах фінансової політики, що реалізуються через фінансову систему;

— функціональне призначення — передбачає, що в кожній ланці фінансової системи вирішуються певні завдання специфічними методами, існують відповідні фонди грошових коштів і апарат управління.

2.2 Характеристика сфер і ланок фінансової системи

2.2.1. Державні фінанси

Провідне місце у фінансовій системі як за обсягом ресурсів, так і за роллю у суспільстві посідають державні фінанси. Державні фінанси характеризуються за двома напрямками:

- ланками — які визначають форми фінансових відносин;
- рівнями — які розмежовують їх за органами влади й управління.

У системі державних фінансів грошові потоки відображають відносини перерозподілу ВВП і формування державних фінансових ресурсів, в розрізі двох груп: централізованих і децентралізованих.

Основними ланками державних фінансів є:

— бюджетна система. Її структура визначається конституцією України та бюджетним кодексом і залежить від форм державного устрою.

— цільові фонди держави призначені для фінансування певних потреб і видатків держави, які мають особливе значення для економічного і соціального розвитку суспільства. специфіка цільових фондів полягає у їх цільовому призначенні та чітко визначених джерелах формування.

— державний кредит характеризує відносини, при яких держава виступає позичальником, а кредиторами — юридичні фізичні особи цієї та інших країн, уряди інших країн, міжнародні організації та фінансові інститути.

— фінанси державного сектора економіки відображають відносини, що характеризують грошові потоки на підприємстві й відображають процеси формування, розподілу і перерозподілу його доходів.

2.2.2 Фінанси суб'єктів господарювання

Базовою основою фінансової системи виступають фінанси суб'єктів господарювання.

Виходячи із способів фінансового забезпечення своєї діяльності, розрізняють такі методи господарювання:

- комерційний розрахунок;
- неприбуткова діяльність;
- кошторисне (бюджетне) фінансування.

Комерційний розрахунок передбачає відшкодування всіх витрат і отримання прибутку. Комерційні підприємства є основними платниками податків до бюджету. Через систему бюджетного перерозподілу забезпечується фінансування установ невиробничої сфери за рахунок частини вилученої вартості з підприємств, що здійснюють свою діяльність у галузях матеріального виробництва.

На принципах неприбутковості працюють, як правило, комунальні підприємства й установи соціального забезпечення. Вони передбачають як власні, так і бюджетні джерела фінансування наданих послуг. Для бюджетних організацій найголовнішою формою фінансування є бюджетні асигнування, що виділяються з відповідного бюджету на підставі планового документа — кошторису.

2.2.3 Міжнародні фінанси

Сфера міжнародних фінансів відображає:

- рівень світового господарства;
- обмінні та перерозподільні відносини на світовому рівні;
- діяльність на цьому рівні як національних суб'єктів господарювання, так і держави.

2.2.4 Фінансовий ринок

Фінансовий ринок — важлива забезпечуюча сфера, складова фінансової та економічної систем. Фінансовий ринок виступає як:

- своєрідна надбудова, через яку координується діяльність усієї фінансової системи;

– сполучна сфера, через яку здійснюється рух фінансових ресурсів;

– визначальний елемент ринкової економіки, без якого не може працювати весь ринковий механізм, оскільки все починається з фінансового забезпечення діяльності суб'єктів господарювання.

Суть відносин у сфері фінансового ринку полягає в купівлі-продажу фінансових ресурсів.

Мета фінансового ринку — забезпечити грошовими коштами всю систему ринків.

Канали прямого фінансування — це канали, якими грошові кошти рухаються безпосередньо від власників до позичальників.

Канали непрямого фінансування — це канали, якими грошові кошти рухаються від власників до позичальників через фінансових посередників (банки, інвестиційні та страхові компанії, пенсійні фонди тощо).

Фінансовий ринок складається з двох сегментів (ринків):

– ринку позикових капіталів;

– ринку цінних паперів.

2.2.5 Страхування

Страхування складає відокремлену, специфічну ланку фінансової системи. Характерні ознаки страхування:

– розглядається як один із способів відшкодування за рахунок резервів збитків юридичних і фізичних осіб, спричинених несприятливими обставинами (страховими подіями, ризиками);

– відображає відносини з приводу формування і використання колективних страхових фондів за рахунок страхових внесків;

– посідає проміжне місце між фінансами суб'єктів господарювання та державними фінансами.

Здійснення страхування забезпечується через страхові компанії, які є суб'єктами підприємництва.

ТЕМА 3. ПОДАТКОВА СИСТЕМА ДЕРЖАВИ

- 3.1 *Суть і характерні ознаки податків*
- 3.2 *Елементи системи оподаткування*
- 3.3 *Податкова система і податкова політика України*
- 3.4 *Види податків в Україні та порядок їх нарахування*

Базові поняття: податки, функції податків, елементи податку, об'єкт оподаткування, платники податків, джерела сплати податків, одиниця оподаткування, податкові ставки, податкові пільги, податкова система, податкова політика, непрямі податки, прямі податки, майнові та ресурсні платежі.

3.1 Суть і характерні ознаки податків

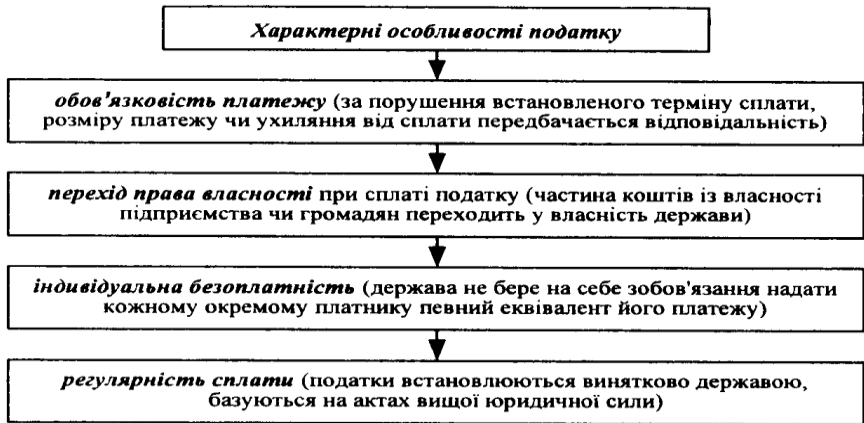
Податки виступають як обов'язкові платежі, що сплачуються юридичними та фізичними особами до бюджету в порядку та в терміни, передбачені чинним законодавством. Податкам властиві певні риси, що відрізняють їх від понять "плата", "платіж", "відрахування".

Суть податків як фінансової категорії проявляється в її функціях:

— фіскальна — забезпечує формування дохідної частини бюджету. носії фіскальної суті мають відповідати вимогам постійності, стабільності, рівномірності розподілу фіскального тягара у територіальному розрізі.

— регулююча — полягає у впливі податків на різні сторони діяльності платника. використання податків, як фінансових важелів, ґрунтується на чинниках фіскальної достатності, економічної ефективності, соціальної справедливості.

— контрольна функція розкривається у тому, що податки є сигналізатором якісних і кількісних пропорцій, які складаються в соціально-економічному житті суспільства в результаті розподілу і перерозподілу ввп. це створює можливості для використання податків як засобів контролю.

Суспільне призначення податків виражається в єдності їх функцій.

3.2 Елементи системи оподаткування

Справляння податків засновується на виділенні таких елементів системи оподаткування (рис. 3.1):

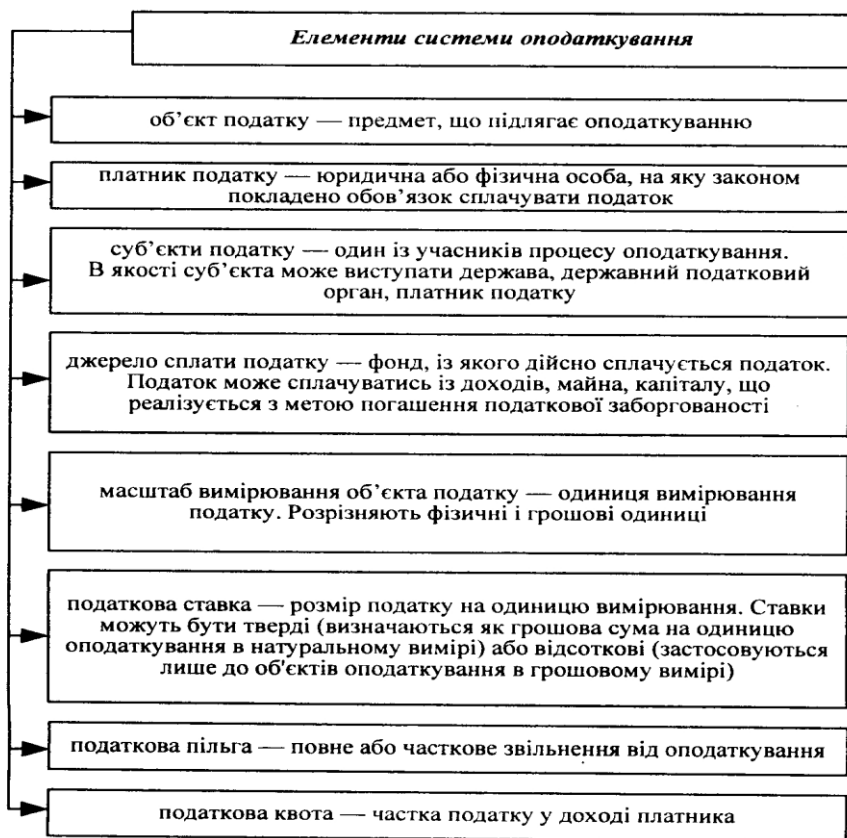

Рисунок 3.1 - Елементи системи оподаткування

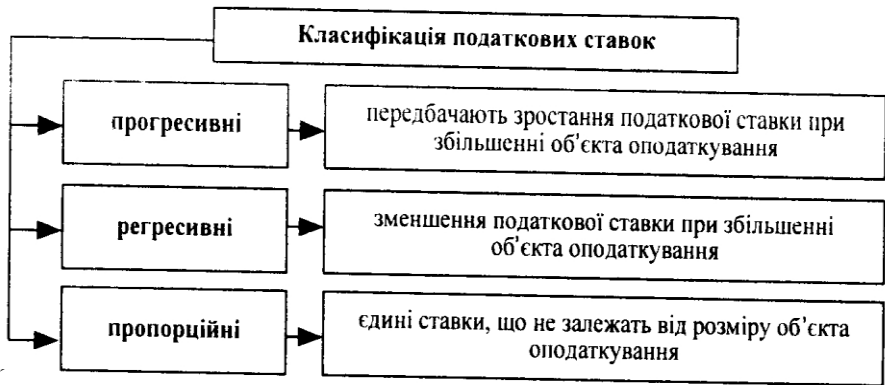

Рисунок 3.2 - Види податкових ставок

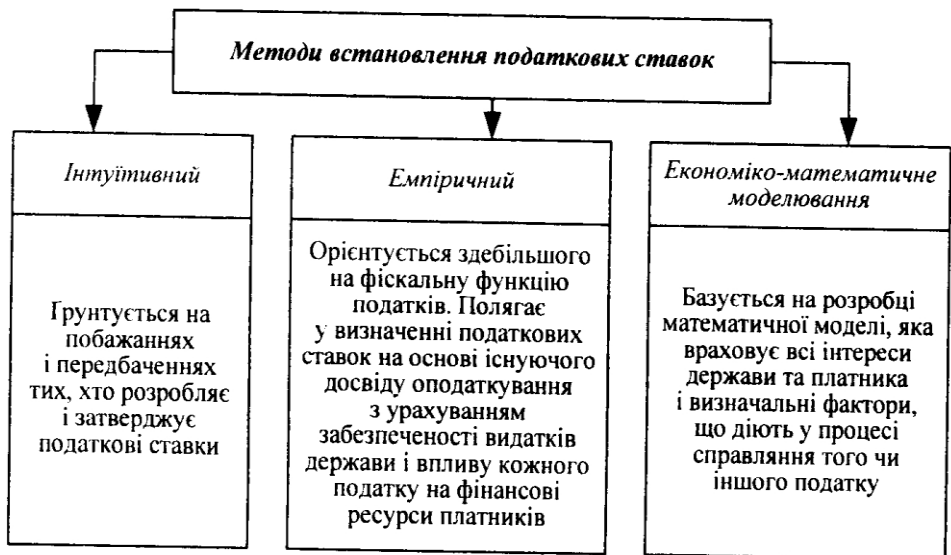
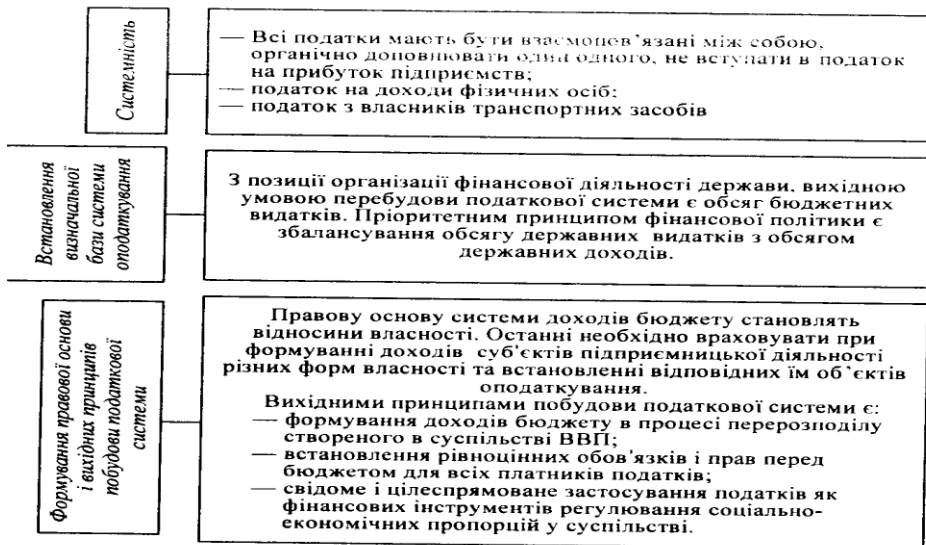

Рисунок 3.3 - Методи встановлення податкових ставок

3.3 Податкова система і податкова політика України

Податкова система — сукупність встановлених у країні податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та до державних цільових фондів, що справляються у встановленому законами України порядку. Податкова система ґрунтується на певних наукових засадах (рис. 3.4):

Рисунок 3.4 - Наукові основи побудови податкової системи

Податкова політика — діяльність держави у сфері встановлення і справляння податків. Податкова політика України ґрунтується на певних принципах, визначених податковим законодавством:

- стимулювання підприємницької, інвестиційної активності, сприяння впровадженню у виробництво досягнень науки і техніки;
- обов'язковість;
- рівнозначність і пропорційність;
- рівність, недопущення проявів податкової дискримінації;
- соціальна справедливість;
- стабільність;
- економічна обґрунтованість;
- рівномірність сплати;

- компетенція;
- єдиний підхід;
- доступність.

Класифікація податків наведена на рис. 3.5

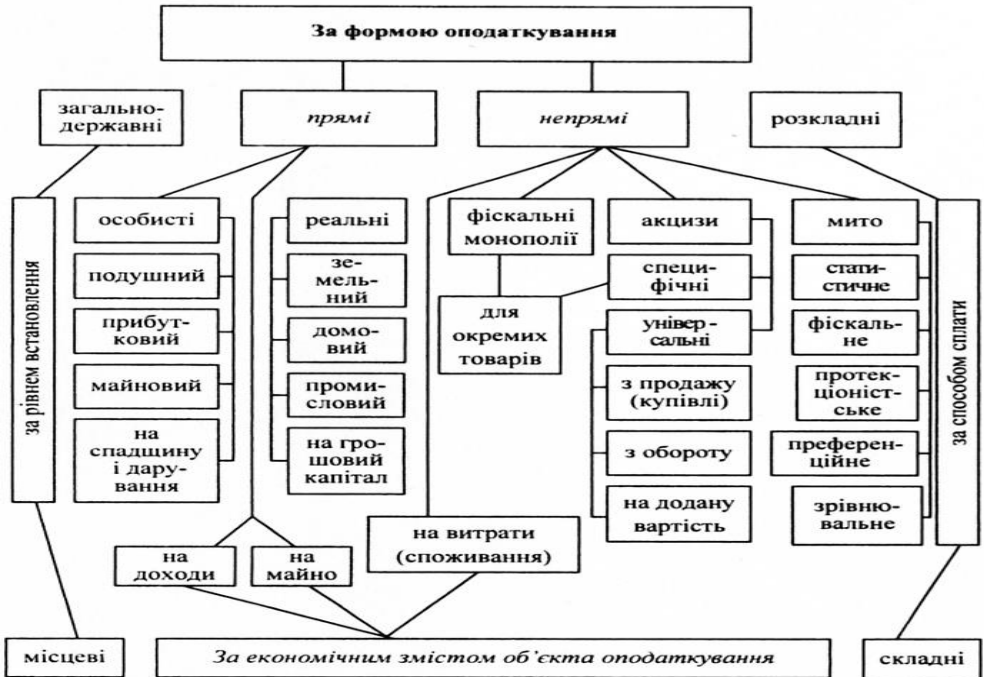

Рисунок 3.5 – Класифікація податків

3.4 Види податків в Україні та порядок їх нарахування

Види податків в Україні визначені Законом "Про систему оподаткування" від 18.02.1998 р. із такими змінами і доповненнями (рис. 3.6).

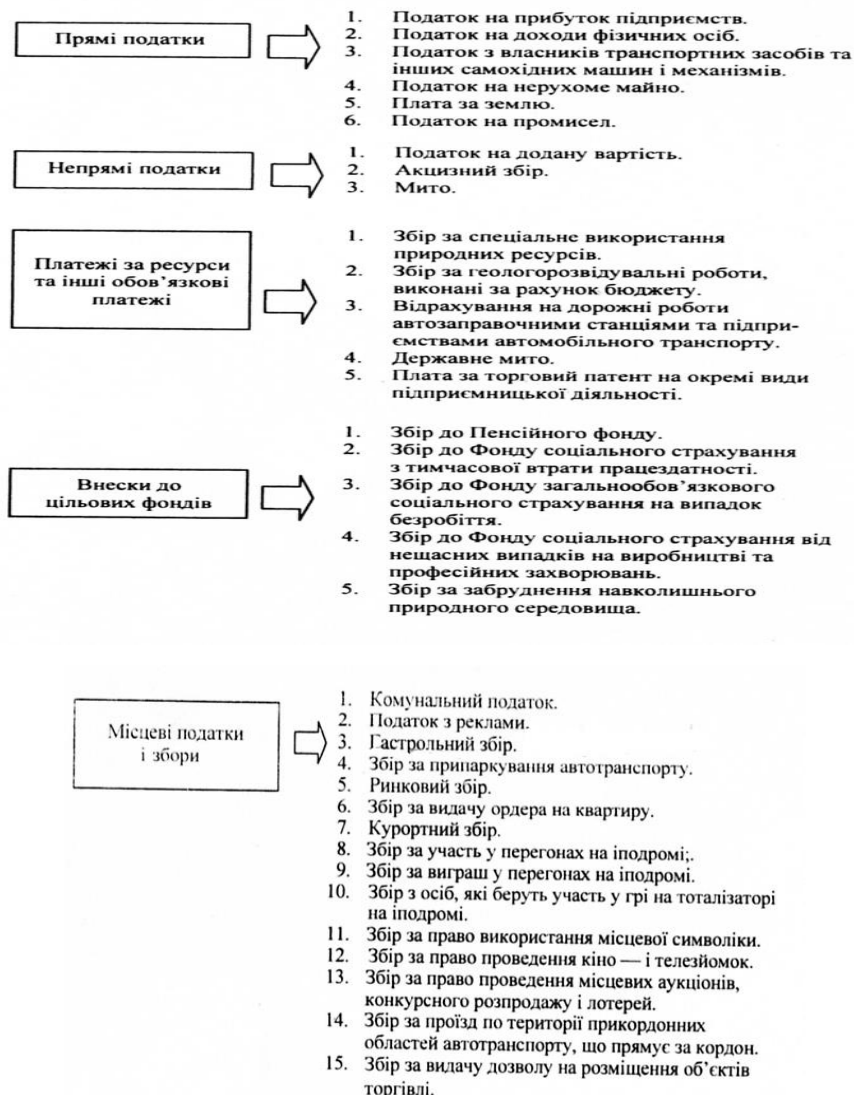

Рисунок 3.6 – Види податків та зборів в Україні

Механізм справляння прямих податків з доходів громадян

ок

Рисунок 3.7 - Структурно-логічна схема податку на прибуток підприємств

Рисунок 3.8 - Структурно-логічна схема податку на прибуток фізичних осіб

У структурі непрямих податків провідне місце посідає ПДВ — універсальний акциз. Порядок його справляння наведено на рис. 3.9.

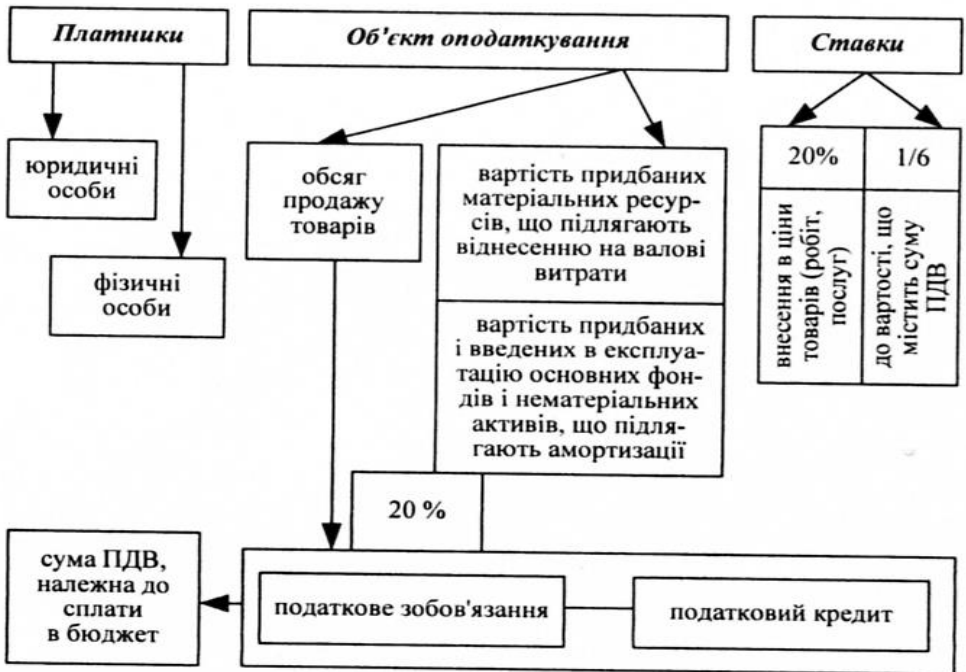

Рисунок 3.9 - Структурно-логічна схема ПДВ

Різновидом непрямих податків на високорентабельні й монопольні товари є акцизний збір. Призначення цього податку — обмеження кількісних параметрів споживання окремих товарів: алкогольних напоїв, тютюнових виробів, автомобілів, нафтопродуктів. Структурно-логічна схема акцизного збору наведена на рис. 3.10.

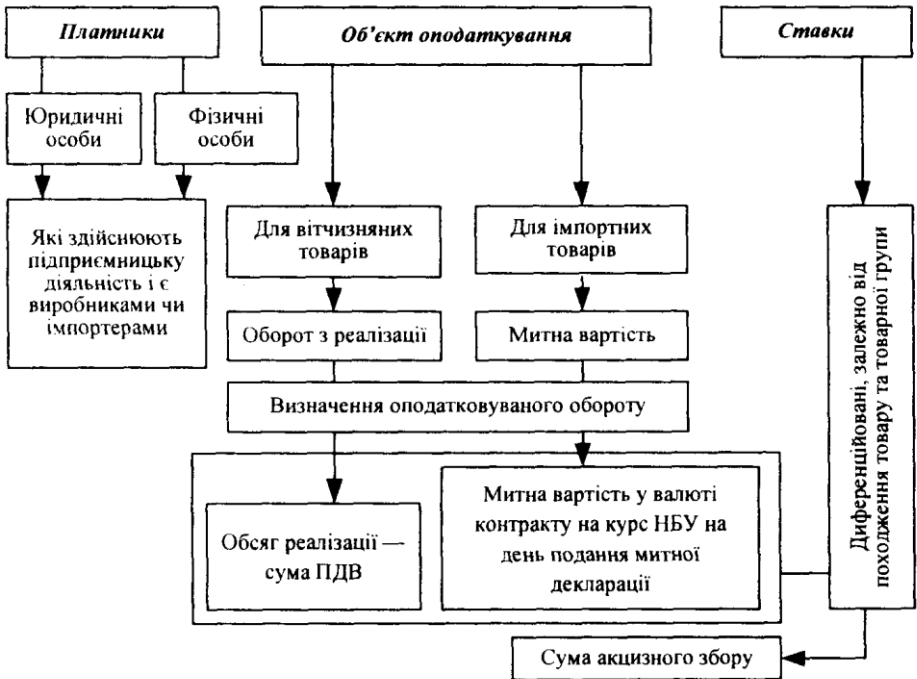

Рисунок 3.10 - Структурно-логічна схема акцизного збору

ТЕМА 4. БЮДЖЕТ І БЮДЖЕТНА СИСТЕМА ДЕРЖАВИ

- 4.1 *Соціально економічна суть і функції бюджету держави*
- 4.2 *Структура бюджетної системи і принципи бюджетного устрою*
- 4.3 *Бюджетна класифікація*
- 4.4 *Бюджетний процес*

Базові поняття: бюджетна система, бюджетний устрій, закріплені доходи, регульовані доходи, бюджетні резерви, дотації, субсидії, субвенції, бюджетна класифікація, бюджетне планування, бюджетне прогнозування, виконання бюджету

4.1 Соціально-економічна суть і функції бюджету держави

Державний бюджет — складова ланка державних фінансів. Функціонування бюджету держави визначається такими причинами:

- існуванням товарно-грошових відносин;
- функціонуванням держави;
- потребами розширеного відтворення.

Бюджет держави можна розглядати з трьох позицій:

- як центральну ланку фінансової системи;
- як централізований фонд грошових коштів;
- як основний фінансовий план держави.

За функціональною будовою бюджет містить дохідну і видаткову частини (табл. 4.1).

Таблиця 4.1 - Механізм формування та використання бюджетного фонду

Джерела формування			Напрями використання	
1	податкові надходження	Державний бюджет	1	економічна діяльність держави
2	неподаткові надходження		2	соціальна сфера і соціальний захист населення
3	доходи від операцій з капіталом		3	державне управління, правоохоронна діяльність
4	бюджетні		4	національна оборона
5	цільові бюджетні фонди		5	зовнішньоекономічна діяльність
			6	обслуговування державного боргу

Суть бюджету виражається через функції, які він виконує. Державний бюджет як складова ланка фінансової системи виконує розподільчу і контрольну функції. Особливості розподільчої функції бюджету:

— основним об'єктом розподілу виступає чистий дохід суспільства — національний дохід;

— одна і та ж частина національного доходу може багаторазово проходити через бюджетний розподільчий механізм (наприклад, прибуток, заробітна плата);

— багатоканальність грошових потоків.

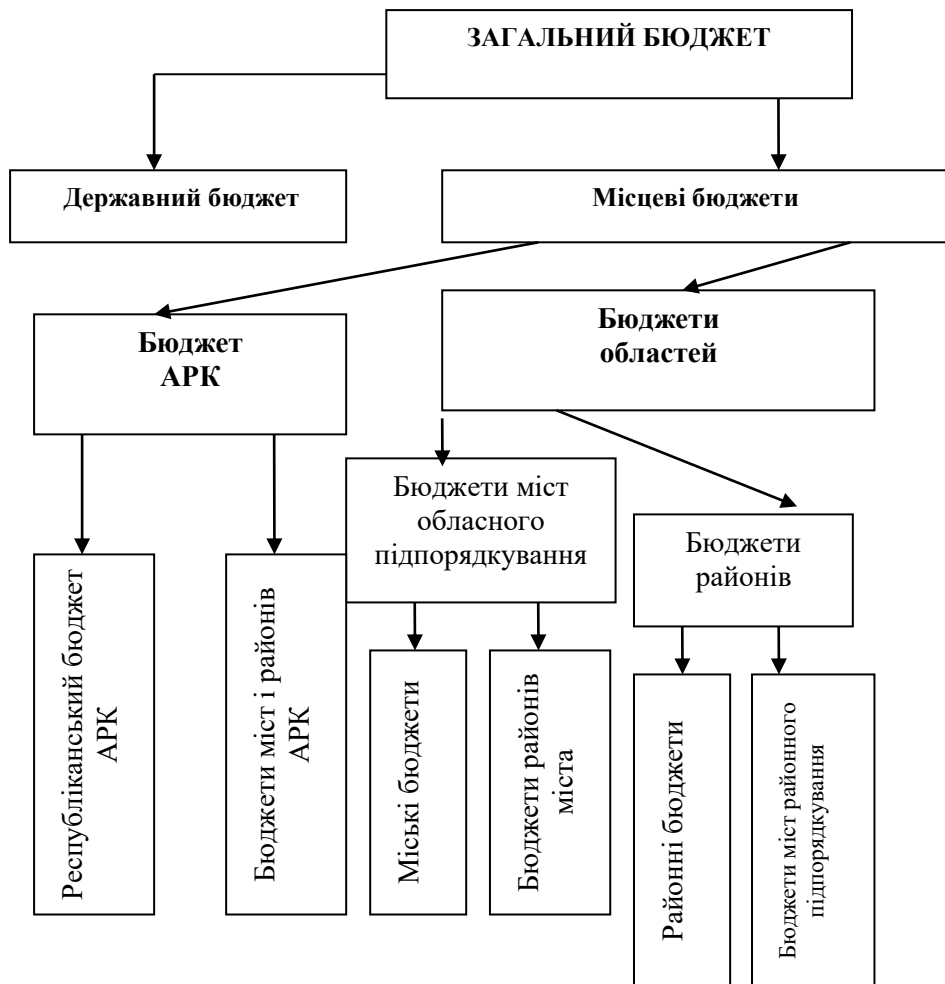
В умовах сьогодення суттєво зростає роль бюджету як фінансового важеля. Бюджетна політика має забезпечувати вирішення таких важливих завдань:

— забезпечення фінансової стабілізації;

- стимулювання інвестиційної активності;
- скорочення непродуктивних виплат з бюджету;
- зміцнення дохідної частини бюджету за рахунок удосконалення системи оподаткування;
- створення системи дієвого фінансового контролю за ефективним використанням державних видатків;
- посилення контролю за величиною державного боргу.

4.2 Структура бюджетної системи і принципи бюджетного устрою

Бюджетна система — об'єднання всіх ланок бюджету на єдиних принципах. Вертикальна структура бюджетної системи визначається бюджетним устроєм (рис. 4.3).

Рисунок 4.3 - Структура бюджетної системи України

Бюджетний устрій — організація і принципи побудови бюджетної системи. Бюджетний устрій визначається державним устроєм та адміністративно-територіальним поділом.

Основні засади бюджетного устрою:

- встановлення принципів побудови бюджетної системи;
- виділення видів бюджетів;

–розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи;

–організація взаємовідносин між бюджетами.

Таблиця 4.2 - Принципи бюджетного устрою

<i>Єдність</i>	Забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдиним порядком виконання бюджетів та ведення бюджетного обліку й звітності.
<i>Збалансованість</i>	Повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень бюджету за відповідний бюджетний період
<i>Самостійність</i>	Забезпечується закріпленням за місцевим самоврядуванням відповідних доходів; правом місцевих органів визначати напрями використання власних, закріплених, регульованих доходів; правом місцевих рад незалежно одна від одної розглядати та затверджувати місцеві бюджети.
<i>Повнота</i>	До складу бюджетів належать всі надходження та видатки, передбачені нормативно-правовими документами; у звіті про виконання бюджету відображаються кінцеві касові операції за розрахунками Державного казначейства.
<i>Обґрунтованість</i>	Бюджет формується на основі реальних макропоказників економічного й соціального розвитку та розрахунків доходів і видатків за встановленими правилами й методиками.
<i>Ефективність</i>	Досягнення усіма учасниками бюджетного процесу поставлених завдань при мінімальному залученні бюджетних коштів.
<i>Субсидіарність</i>	Розподіл видатків між ланками бюджетної системи на засадах максимального наближення суспільних ПОСЛУГ до їх безпосередніх споживачів.
<i>Цільове використання коштів</i>	Бюджетні асигнування використовуються лише на цілі, визначені бюджетними призначеннями та закріплені бюджетним розписом
<i>Справедливість та неупередженість</i>	Бюджетна система будується на засадах справедливого та неупередженого розподілу суспільного багатства між галузями соціальної сфери, громадянами країни, територіями
<i>Публічність та прозорість</i>	Прийняття через парламент Закону "Про державний бюджет", затвердження звіту про його виконання; прийняття рішень місцевих органів влади щодо місцевих бюджетів; висвітлення в ЗМІ показників бюджетів і звітів про їх виконання
<i>Відповідальність</i>	Кожний учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії

Можливі три підходи до структурної побудови бюджету:

–створення єдиного для всієї країни бюджету;

–формування регіональних бюджетів;

— поєднання централізованих і децентралізованих ланок.

В Україні застосовується третій підхід.

Важливим елементом бюджетного устрою є розмежування доходів і видатків між окремими автономними бюджетами. Розмежування доходів може проводитися двома методами:

— закріплення доходів за кожним бюджетом у повній сумі чи за твердо фіксованими нормативами в умовах автономності кожного бюджету;

— встановлення системи бюджетного регулювання в умовах єдності бюджету, тобто проведення відрхувань до бюджетів нижчих рівнів, виходячи з їх потреб.

Відповідно, всі доходи поділяються на закріплені та регульовані. Загальні принципи розмежування доходів визначені Бюджетним Кодексом, а фактичний їх склад затверджується при прийнятті Закону "Про державний бюджет на поточний рік".

Розмежування видатків ґрунтується на призначенні того чи іншого бюджету: з центрального бюджету фінансуються видатки загальнодержавного характеру, а з відповідних місцевих бюджетів — видатки регіонального значення. При цьому можуть застосовуватися два підходи:

— розподіл за територіальною ознакою;

— розподіл, виходячи з відомчого підпорядкування.

4.3 Бюджетна класифікація

Бюджетна класифікація — групування доходів і видатків бюджету за однорідними ознаками з чіткою системою розміщення і присвоєння окремим підрозділам бюджету певних найменувань і порядкових номерів. Бюджетна класифікація містить такі розділи:

— доходи бюджету;

— видатки бюджету;

— фінансування бюджету;

— державний борг.

Доходи бюджету класифікуються за восьмизначним кодом (табл.4.7).

Таблиця 4.3- Кодування доходів бюджету

Порядковий номер цифр у кодї	Значення коду
Перша	група бюджетних надходжень
Друга	підгрупа бюджетної класифікації
третя і четверта	Розділ
п'ята і шоста	параграф конкретного розділу
сьома і восьма	вид бюджету

Функціональна класифікація видатків проводиться у розрізі державних функцій (табл. 4.4).

Класифікація фінансування бюджету визначає джерела отримання фінансових ресурсів, необхідних для покриття дефіциту або ж відображає напрями використання коштів, що утворилися внаслідок перевищення доходів над витратами. Класифікація фінансування бюджету містить розділи:

- фінансування за типом кредитора;
- фінансування за типом боргового зобов'язання.

Класифікація державного боргу містить інформацію про усі непогашені борги органів управління для вивчення їхнього впливу на стан економіки держави. Непогашений борг класифікується за типом кредитора і за типом боргового зобов'язання з розподілом на зовнішній і внутрішній.

Основне призначення бюджетної класифікації — забезпечення загальнодержавної порівняльності бюджетної інформації.

Таблиця 4.4 - Кодування видатків бюджету

№ розділу бюджетної класифікації	Найменування розділу
Державні послуги	
1	Державне управління
2	Судова влада
3	Міжнародна діяльність
4	Фундаментальні дослідження
5	Національна оборона
6	Правоохоронна діяльність і забезпечення безпеки держави
Суспільні та соціальні послуги	
7	Освіта
8	Охорона здоров'я
9	Соціальний захист і соціальне забезпечення
10	Житлово-комунальне господарство
11	Культура та мистецтво
12	Засоби масової інформації
13	Фізична культура і спорт
Державні послуги, пов'язані з економічною діяльністю	
14	Промисловість та енергетика
15	Будівництво
16	Сільське господарство, рибальство і мисливство
17	Транспорт, шляхове господарство, зв'язок, телекомунікації й інформатика
18	Інші послуги, пов'язані з економічною діяльністю
19	Заходи, пов'язані з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи та соціальним захистом населення
20	Охорона навколишнього природного середовища та ядерна безпека
21	Попередження та ліквідація надзвичайних ситуацій і наслідків стихійного лиха
22	Поповнення державних запасів і резервів

4.4 Бюджетний процес

Бюджетний процес — організація і порядок складання, розгляду, затвердження та виконання бюджету. Він складається з двох частин:

- бюджетного планування;
- виконання бюджету.

Бюджетне планування містить складання, розгляд, затвердження проекту бюджету. Завдання бюджетного планування:

- достовірне визначення обсягу та джерел формування доходів бюджету;
- оптимальний розподіл видатків за окремими групами і галузями;
- збалансування бюджету.

Методи бюджетного планування наведені на рис. 4.5.

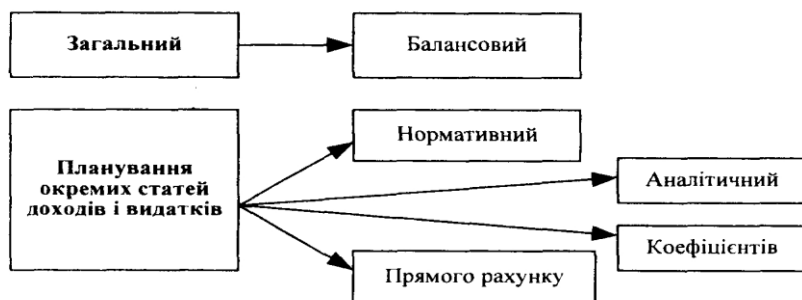

Рисунок 4.4 – Методи державного планування

Процедура бюджетного планування регламентується Бюджетним кодексом і містить низку стадій і етапів (табл. 4.6).

Таблиця 4.6 - Послідовність бюджетного процесу в Україні

Найменування бюджетних процедур	Органи, що виконують відповідну бюджетну роботу	Граничні терміни виконання
1	2	3
1. Бюджетне планування: 1.1. Складання проекту бюджету		
— розробка прогнозних макроказників економічного та соціального розвитку	Мінфін, Мінстат, Мінекономіки	01.06
— затвердження бюджетної резолюції	Верховна Рада	15.06
— складання проектів Державного та зведеного бюджетів і подання на розгляд Кабінету Міністрів	Мінфін	15.08
— розгляд проекту Державного бюджету, прийняття відповідної постанови, подання до <u>Верховної Ради</u>	Кабінет Міністрів	15.09
1.2. Розгляд затвердження бюджету:		
— представлення Державного бюджету, його прийняття за основу або <u>відхилення</u>	Міністр фінансів	Протягом 5 днів з дня подання бюджету
— розгляд проекту бюджету в комісіях, фракціях Верховної Ради	Верховна Рада	01.10(06.10*)
— розгляд пропозицій щодо проекту бюджету, прийняття відповідних висновків	Комітет ВР з питань бюджету	15.10(20.10*)

Продовження табл. 4.6

— прийняття бюджету у першому читанні	Верховна Рада	20.10(25.10*)
— доопрацювання проекту бюджету і його подання на повторне читання	Кабінет Міністрів	3.11 (8.11*)
— розгляд бюджету у другому читанні	Верховна Рада	20.11
— доопрацювання проекту бюджету і його подання на третє читання	Комітет ВР з питань бюджету	25.11
— розгляд бюджету у третьому читанні	Верховна Рада	1.12
— затвердження Закону "Про Державний бюджет" і прийняття відповідної постанови	Верховна Рада	30.12
— публікація Закону "Про Державний бюджет" в урядовій пресі	Газета "Урядовий кур'єр"	Протягом 7 днів з дня затвердження бюджету
2. Виконання бюджету:		
— прийняття бюджетного розпису	Мінфін	Протягом МІСЯЦЯ і ДНЯ прийняття бюджету
— формування доходів бюджету і здійснення видатків	Податкова служба, Мінфін і його Структури	Протягом року
3. Складання звіту про виконання бюджету та його затвердження:		
— складання звіту про виконання Державного бюджету та його подання до Верховної Ради	Мінфін	01.05

Продовження табл. 4.6

— розгляд поданого звіту Рахунковою палатою, розробка відповідних висновків	Рахункова палата Верховної Ради	Протягом 2 ТИЖНІВ 3 ДНЯ подання звіту
— прийняття постанови щодо звіту про виконання бюджету	Верховна Рада	Протягом 2 ТИЖНІВ 3 ДНЯ отримання висновків Рахункової палати

ТЕМА 5. ДЕРЖАВНІ ДОХОДИ ТА ВИДАТКИ

5.1   *Суть і склад доходів державного бюджету*

5.2   *Суть і склад видатків державного бюджету. Форми й методи державного фінансування*

5.3   *Бюджетний дефіцит*

Базові поняття: доходи державного бюджету, податкові надходження, неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом, бюджетні трансфери

5.1 Суть і склад доходів державного бюджету

Доходи державного бюджету — здійснювані на підставі правових норм обов'язкові і добровільні надходження до бюджету, що використовуються державою для виконання своїх функцій. Розрізняють два види бюджетних надходжень:

— загальні — формують загальний фонд бюджету і не мають цільового використання;

— спеціальні — зараховуються до спеціального фонду бюджету і використовуються на передбачені законодавством заходи.

За формою мобілізації доходи державного бюджету поділяються на п'ять груп (табл. 5.1).

Таблиця 5.1- Склад доходів державного бюджету

I. Податкові надходження	1. Платежі за використання природних ресурсів
	2. Внутрішні податки на товари та послуги
	3. Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції
	4. Податки на доходи, прибуток, збільшення ринкової вартості
	5. Інші податкові надходження

Продовження табл. 5.1

II. Неподаткові надходження	1. Доходи від власності й підприємницької діяльності: 1.1. Надходження позабюджетних коштів бюджетних установ 1.2. Надходження від грошово-речових лотерей 1.3. Надходження до бюджету відсотків за користування тимчасово вільними бюджетними коштами 1.4. Надходження дивідендів від суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств 1.5. Рентна плата 1.6. Надходження від приватизації
	2. Адміністративні збори та платежі, доходи від не комерційного та побічного продажу: 2.1. Збори, що справляються державною автоінспекцією 2.2. Плата за пробірування та клеймування виробів і сплавів з дорогоцінних металів 2.3. Плата за надання послуг службою дозвільної системи органів внутрішніх справ 2.4. Плата за оренду цілісних майнових комплексів державних підприємств 2.5. Державне мито
	3. Надходження від штрафів і фінансових санкцій: 3.1. Суми стягнені з осіб, що заподіяли шкоду підприємству 3.2. Адміністративні штрафи 3.3. Штрафи за порушення правил пожежної безпеки 3.4. Збори, що стягуються Комітетом з нагляду за охороною праці

Продовження табл. 5.1

	4. Інші неподаткові надходження: 4.1. Надходження сум простроченої кредиторської і депонентської заборгованості 4.2. Доходи від продажу надлишкових озброєнь 4.3. Плата за транзит нафти, газу, аміаку через територію України 4.4. Надходження від перевищення розрахункового фонду оплати праці над фактичним 4.5. Додаткові збори на оплату праці 4.6. Інші джерела
III. Доходи від операцій з капіталом	1. Доходи від продажу основного капіталу
	2. Надходження від продажу державних запасів товарів
	3. Надходження від продажу нематеріальних активів і землі
IV. Бюджетні трансферти	1. Зовнішні трансферти
	2. Офіційні внутрішні трансферти (вилучення коштів)
V. Цільові державні фонди	1. Фонд України соціального захисту інвалідів
	2. Фонд охорони навколишнього природного середовища

5.2 Суть і склад видатків державного бюджету. Форми й методи державного фінансування

Видатки бюджету — законодавчо визначені норми і напрями використання бюджетних коштів. Соціально-економічна суть бюджетних асигнувань визначається:

- природою і функціями держави;
- рівнем розвитку країни;
- формою надання бюджетних трансфертів;

–розгалуженістю зв'язків державного бюджету з національною економікою.

Видатки бюджету можна згрупувати за різними ознаками (рис. 5.2).

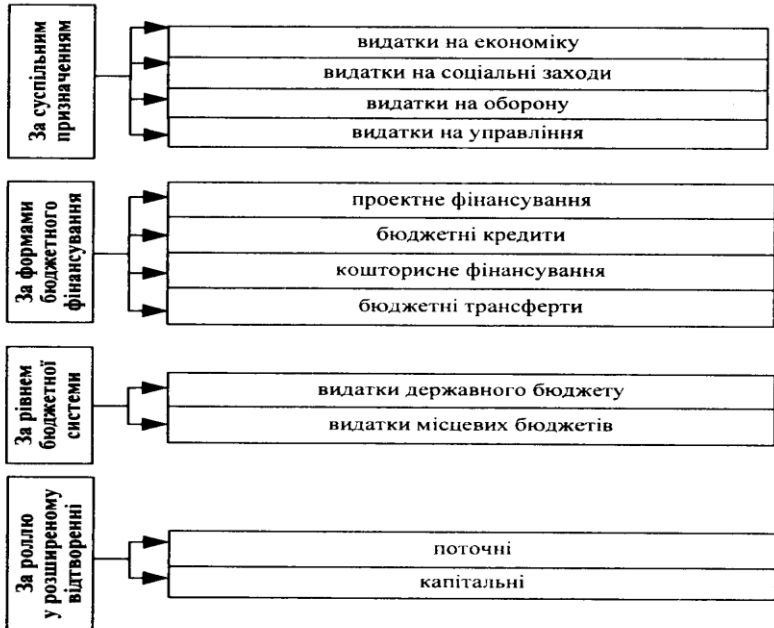
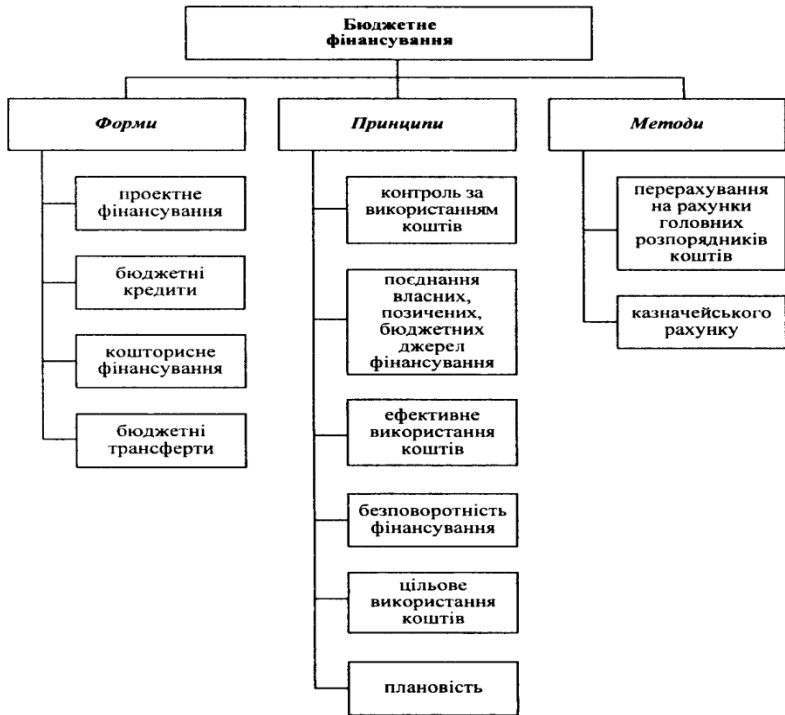

Рисунок 5.1 - Класифікація видатків бюджету

Бюджетне фінансування — безвідплатне виділення коштів з бюджету. Принципи, форми й методи бюджетного фінансування окреслені на рис. 5.3.

Рисунок 5.2 - Принципи, форми і методи бюджетного фінансування

Розпорядники бюджетних коштів поділяються на три групи:

- головні розпорядники коштів — керівники міністерств і місцевих органів управління, що отримують кошти з бюджету;
- розпорядники коштів другого ступеня — керівники, що отримують кошти для їх розподілу між підвідомчими установами;
- розпорядники коштів третього ступеня — керівники, що отримали кошти від розпорядників другого ступеня для їх безпосереднього використання.

5.3 Бюджетний дефіцит

Бюджетний дефіцит — це перевищення видатків бюджету над його доходами.

Прийчини виникнення бюджетного дефіциту:

- спад і скорочення обсягів виробництва;
- зниження ефективності функціонування окремих секторів економіки;
- несвоєчасне проведення структурних змін в економіці або її технічного переоснащення;
- наявність тіньового сектору економіки;
- надмірні державні витрати за окремими статтями видатків;
- низька податкова дисципліна.

Розрізняють поняття "стійкий" та "тимчасовий" бюджетний дефіцит. Перший існує в довгостроковому періоді і породжується соціально-економічними факторами; другий виникає у зв'язку з тимчасовими касовими розривами при виконанні бюджету або зумовлюється непередбачуваними обставинами.

Методи фінансування бюджетного дефіциту:

- емісія грошей;
- внутрішні запозичення;
- зовнішні запозичення.

Дефіцит бюджету породжує виникнення державного боргу.

ТЕМА 6. ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ

6.1 Суть, поняття та форми державного кредиту

6.2 Суть і класифікація державних позик

6.3 Державний борг і способи коригування позикової політики

Базові поняття: державний кредит, державні позики, державний борг, позикова політика.

6.1 Суть, поняття та форми державного кредиту

Державний кредит — сукупність відносин, у яких держава виступає в ролі позичальника коштів, кредитора та гаранта. З допомогою державного кредиту залучаються вільні фінансові ресурси суб'єктів підприємницької діяльності та громадян, які використовуються для задоволення державних потреб.

Причини існування державного кредиту:

- потреби у виконанні державою своїх функцій;
- постійно зростаючі потреби держави;
- бюджетний дефіцит.

Державний кредит має певні спільні риси з банківським кредитом:

- поверненість;
- строковість;
- платність.

Відмінність банківського та державного кредиту — перший призначений для задоволення виробничих потреб суб'єктів господарювання; другий — для задоволення потреб державних органів влади та управління.

Форми державного кредиту:

- державні позики;
- використання частини вкладів населення в ощадних установах.

Ощадна справа належить до державного кредиту, якщо залучені кошти спрямовуються до бюджету. Однак, комерційні банки, як правило, діють на комерційних засадах і мобілізовані кошти

формують їхні кредитні ресурси. Частина цих коштів може спрямовуватися на придбання державних цінних паперів і таким чином належати до державного кредиту;

— грошово-речові лотереї;

— використання коштів державного позикового фонду. Це означає заміщення грошових ресурсів кредитними. Наслідок — загострення фінансової кризи та посилення інфляції.

6.2 Суть і класифікація державних позик

Класифікація державних позик:

За правовим оформленням:

На підставі угод. Угодами оформляються кредити від інших держав, міжнародних організацій і фінансових інститутів.

Цінними паперами. З їх допомогою мобілізуються кошти на фінансовому ринку. Види цінних паперів, якими оформляються позики:

Облігації. Можуть бути знеусобленими — на покриття дефіциту бюджету; цільовими — під конкретні програми. Облігація має такі види оцінки:

— *номінальна* — зазначена сума боргу;

— *курсова* — ціна, за якою вона продається залежно від дохідності, надійності, ліквідності.

Казначейські зобов'язання. Казначейськими зобов'язаннями оформляються, як правило, короткострокові позики. Відмінності між облігаціями та казначейськими зобов'язаннями:

— облігації випускаються з метою поповнення бюджету, цільових державних фондів, на спеціальні цілі; казначейські зобов'язання — лише на поповнення бюджету;

— за облігаціями фінансовий дохід виплачується у фіксованих відсотках, у вигляді вигравірів; за казначейськими зобов'язаннями — у фіксованих відсотках;

— облігації обертаються вільно або обмежено серед населення і юридичних осіб; казначейські зобов'язання — реалізуються лише серед населення.

За місцем розміщення:

Внутрішні — на внутрішньому фінансовому ринку, тобто надаються юридичним особам, фізичним особам, нерезидентам;

Зовнішні — надходять ззовні від урядів, юридичних осіб, фізичних осіб інших країн, міжнародних організацій і фінансових інститутів.

За правом емісії:

Державні. Випускаються центральними органами управління, і надходження від них спрямовуються до державного бюджету.

Місцеві. Випускаються місцевими органами управління, і надходження від них спрямовуються до місцевих бюджетів.

За характером використання цінних паперів:

Ринкові. Вільно купуються, продаються і перепродуються на ринку цінних паперів.

Не ринкові. Власники не можуть продати такі цінні папери, крім того, вони не допускаються на ринок цінних паперів.

За забезпеченістю:

Заставні. Забезпечуються державним майном чи конкретними доходами.

Беззаставні. Не мають конкретного матеріального забезпечення і їх надійність визначається авторитетом держави.

За терміном погашення:

Короткострокові (до 1 р.).

Середньострокові (1 — 5 рр.).

Довгострокові (більше 5 рр.).

За виплатою доходу:

Відсоткові. Дохід встановлюється у вигляді позичкового відсотка. Може встановлюватися як тверда фіксована ставка, так і плаваюча (змінюється під впливом попиту і пропозиції на кредитному ринку).

Виграшні. Виплата доходу здійснюється на підставі проведених тиражів виграшів. Дохід отримують ті кредитори, чії облігації виграли.

Дисконтні. Державні цінні папери купуються з певною знижкою, а погашаються за номінальною вартістю.

За характером погашення:

Одноразова виплата.

Виплата частинами:

— позика погашається рівними частинами протягом кількох років;

— позика погашається щоразу наростаючими сумами;

— щоразу сума зменшується.

За характером зобов'язань:

— з правом довготермінового погашення;

— без права довготермінового погашення.

Передумови випуску державних позик

1. Наявність кредиторів, що мають тимчасово вільні кошти;

2. Довіра кредиторів до держави;

3. Зацікавленість кредиторів у наданні позик державі;

4. Можливість держави своєчасно і повністю повернути борг і виплатити дохід.

Джерела погашення державних позик

1. Доходи від інвестування позичених коштів у високоефективні проекти;

2. Додаткові надходження від податків.

3. Заощадження коштів завдяки зменшенню видатків.

4. Емісія грошей.

5. Рефінансований борг — залучені від нових позик кошти.

6.3 Державний борг і способи коригування позикової політики

Державний борг — сума заборгованості держави своїм кредиторам.

Розрізняють такі види боргу

— *поточний* — сума заборгованості, що підлягає погашенню в поточному році, а також сума відсотків з усіх випущених позик;

— *капітальний* — загальна сума заборгованості та відсотки, що мають бути сплачені за позики;

— *внутрішній* — заборгованість кредиторам держави в певній країні.

— *зовнішній* — заборгованість кредиторам за межами певної країни.

Управління державним боргом — це забезпечення платоспроможності, тобто можливості погашення боргів.

Способи коригування позикової політики

1. *Конверсія* — зміна дохідності позик. Проводиться внаслідок зміни на фінансовому ринку.

2. *Консолідація* — передання зобов'язань за раніше випущеною позикою на нову позику з метою продовження терміну позики. Проводиться у формі обміну облігацій попередньої позики на нові.

3. *Уніфікація* — об'єднання кількох позик в одну.

4. *Обмін за регресивним, співвідношенням облігацій попередніх позик на нові*. По суті, це часткова відмова держави від своїх боргів.

5. *Відтермінування* — перенесення термінів виплати заборгованості.

6. *Анулювання* — повна відмова держави від своєї заборгованості.

ТЕМА 7. ФІНАНСИ ПІДПРИЄМСТВ

7.1 Поняття фінансів підприємств. Організація фінансових відносин підприємств

7.2 Фінансові ресурси підприємств

Базові поняття: фінанси підприємницьких структур, фінансові ресурси підприємств, фінансові відносини підприємств, комерційний розрахунок, неприбуткова діяльність, кошторисне фінансування, доходи підприємства, витрати підприємства, прибуток, збиток.

7.1 Поняття фінансів підприємств. Організація фінансових відносин підприємств

Фінанси підприємницьких структур — одна із основних ланок фінансової системи держави. Це відносно самостійна і особлива сфера функціонування фінансів, яка має свою специфіку організації та принципи реалізації притаманних їй функцій. *Специфіка* фінансів підприємницьких структур — за їх допомогою мобілізуються кошти і створюються фонди фінансових ресурсів не для подальшого перерозподілу (державні фінанси), а для обслуговування процесу виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг. Фінансам підприємств притаманний первинний розподіл створеного продукту на фонди нагромадження і споживання, відновлення матеріальних елементів процесу виробництва.

При функціонуванні фінансів підприємницьких структур встановлюються відповідні економічні відносини і взаємозв'язки при створенні і використанні фондів фінансових ресурсів як у

межах цього підприємства, так і з зовнішніми суб'єктами (рис. 7.1).

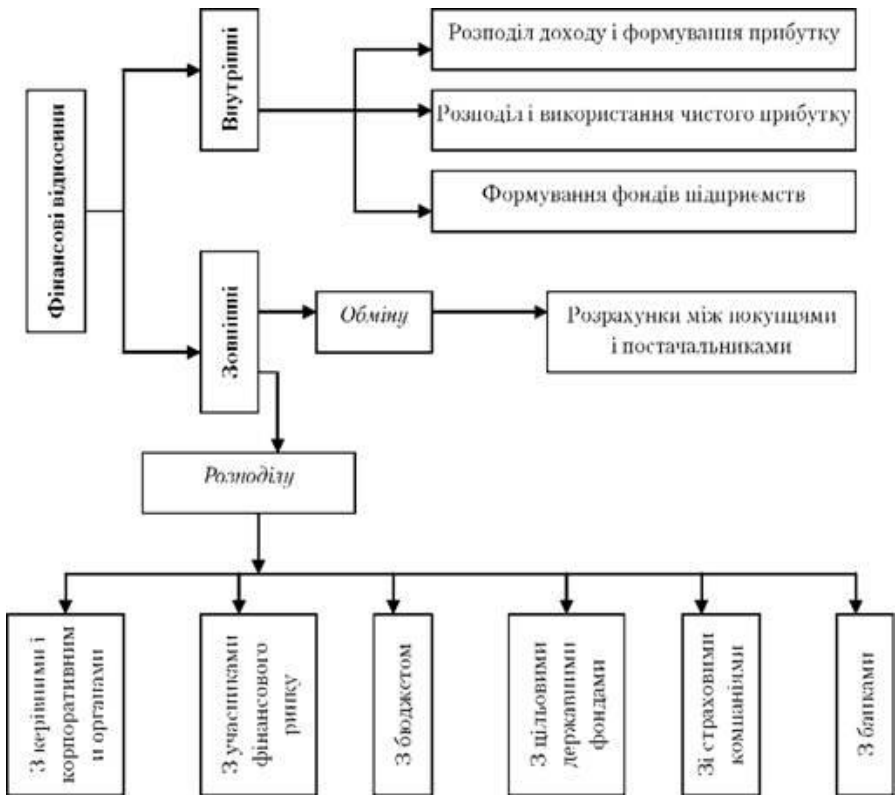

Рисунок 7.1 - Схема фінансових відносин підприємств

Модель фінансової діяльності підприємства:

$\Gamma - T - \dots \text{Виробництво} \dots - T' - \Gamma''$,

де Γ — початково авансовані кошти у процес виробництва (статутний капітал, бюджетні асигнування, банківські кредити);

T — витрати підприємства на оплату матеріальних і трудових ресурсів;

T' — готова продукція;

$\Gamma' = \Gamma + \text{грошові нагромадження.}$

Грошові нагромадження = (непрямі податки + прибуток)

Методи фінансової діяльності підприємств:

- комерційний розрахунок;
- неприбуткова діяльність;
- кошторисне фінансування.

Комерційні підприємства здійснюють свою діяльність на засадах комерційного розрахунку. Принципи комерційного розрахунку:

–господарська і юридична *самостійність*. проявляється у можливості прийняття самостійних рішень з питань виробничої та господарської діяльності; наявність юридичної адреси, поточного рахунку в банку, самостійність балансу.

–*самоокупність* — покриття власними доходами витрат на просте відтворення.

–*прибутковість* — покриття витрат на просте відтворення і формування прибутку.

–*самофінансування* — покриття за рахунок отриманого прибутку витрат на просте відтворення, дебіторської заборгованості, кредитів і відсотків на них.

–*фінансова відповідальність* за результати діяльності, своєчасне виконання зобов'язань, сплату податків.

Неприбуткова діяльність підприємств зумовлена забезпеченням ними певних потреб суспільства (освіта, охорона здоров'я, культура, наука). Принципи неприбуткової діяльності:

а) господарська і юридична *самостійність*, що має певні обмеження:

1) з боку замовників, які визначають характер і напрями діяльності;

2) з боку держави, що регламентує рівень витрат.

б) *самоокупність*;

в) *фінансова відповідальність*.

Кошторисне фінансування пов'язане із покриттям видатків за рахунок державного чи місцевого бюджетів на основі складених кошторисів. Принципи кошторисного фінансування:

–*плановість* — виділення коштів здійснюється згідно з плановими документами та кошторисом.

–*цільовий характер* — виділені кошти спрямовуються лише на цілі, передбачені кошторисами.

–*виділення коштів залежно від характеру показників діяльності установи* — фінансування здійснюється згідно з кошторисом, виходячи з фактичних оперативно-сіткових показників;

–*підзвітність* — звітність бюджетної установи керівним розпорядникам коштів.

7.2 Фінансові ресурси підприємств

Фінансова діяльність підприємства здійснюється за такою схемою:

Фінансові ресурси – витрати – доходи – фінанси – збільшення (зменшення) фінансових ресурсів

Фінансові ресурси підприємства — це сума коштів, спрямованих в основні та оборотні засоби підприємства. Вони характеризують фінансовий потенціал, тобто можливість підприємства у проведенні витрат з метою отримання прибутку. Класифікація фінансових ресурсів підприємства (рис. 4.3).

За рахунок фінансових ресурсів здійснюються витрати на виробництво і реалізацію товарів, робіт, послуг, а також інші витрати, пов'язані з діяльністю підприємства. Витрати — виражені в грошовій формі витрати матеріальних трудових, фінансових ресурсів на здійснення господарської діяльності (рис. 4.4).

На основі здійснених витрат у підприємства формуються доходи. Доходи виступають об'єктом розподільчих відносин. Вони поділяються на такі групи:

–від виробничої діяльності;

- від реалізації майна;
- від фінансової діяльності;
- від перерозподілу фінансових ресурсів через фінансову діяльність.

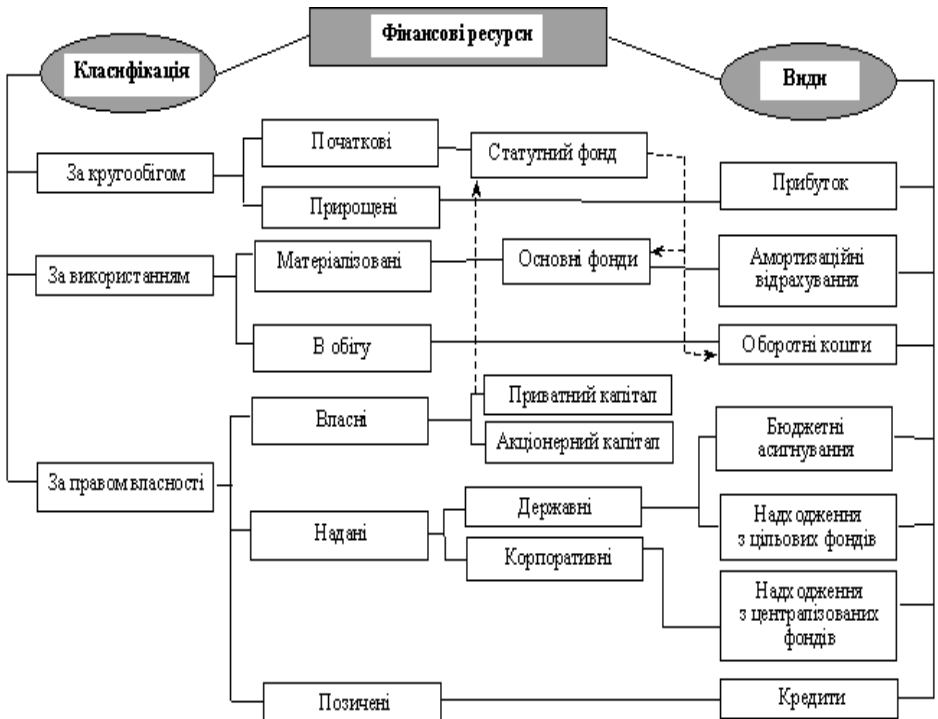

Рисунок 7.2 - Класифікація фінансових ресурсів підприємства

Після відшкодування понесених витрат, виплати заробітної плати, розрахунків з бюджетом, державними цільовими фондами і банками визначаються фінансові результати – прибуток чи збиток. Прибуток – це перевищення валових доходів над валовими витратами. Збиток – навпаки, перевищення витрат над доходами. Основним джерелом формування внутрішніх фінансових ресурсів підприємства є прибуток, який виступає основним критерієм ефективності

здійснення виробничо-комерційної діяльності підприємства. Прибуток – це виражений у грошовій формі чистий дохід підприємства на вкладений капітал, відображає всі види прибутку від різних видів діяльності, отриманого підприємством в грошовій, матеріальній і нематеріальній формах протягом звітного періоду як на території України, так і за її межами.

Фінансовий механізм підприємства можна описати наступним чином:

Доходи від операційної діяльності – непрямі податки = чистий операційний дохід – операційні витрати = валовий операційний прибуток – податок з прибутку = чистий операційний прибуток

В результаті формується прибуток до розподілу (чистий), який використовується на формування різних фондів згідно з установчими документами підприємства. На підприємствах формуються такі фонди:

- резервний фонд;
- фонд розвитку виробництва;
- фонд матеріального заохочення;
- фонд соціального розвитку;
- фонд фінансування капіталовкладень;
- фонд виплати дивідендів.

ТЕМА 8. ФІНАНСОВИЙ РИНОК

- 8.1 *Суть, механізм функціонування фінансового ринку*
- 8.2 *Види цінних паперів та їх загальна характеристика*
- 8.3 *Фондова біржа*

Базові поняття: фінансовий ринок, ринок цінних паперів, ринок позикових капіталів, фінансові посередники, цінні папери, фондова біржа.

8.1 Суть, механізм функціонування фінансового ринку

Мобілізація й перерозподіл фінансових ресурсів відбувається через фінансовий ринок. *Фінансовий ринок* — особлива форма організації руху грошових коштів в економіці. Він містить:

- ринок цінних паперів;
- ринок кредитних ресурсів.

Об'єктивна передумова функціонування фінансового ринку — неспівпадання потреби в фінансових ресурсах у того чи іншого суб'єкта ринку з їх наявністю. В одних власників є надлишок коштів, в інших, навпаки, виникає потреба в інвестуванні. Призначення фінансового ринку полягає в акумулюванні тимчасово вільних коштів та їх ефективному використанні.

Функціональне призначення фінансового ринку — посередництво в русі грошових коштів від інвесторів до емітентів; від кредиторів до позичальників і назад. Механізм функціонування фінансового ринку розглянуто на рис. 8.1.

Рисунок 8.1 - Механізм функціонування фінансового ринку

8.2 Види цінних паперів та їх загальна характеристика

Акумуляція тимчасово вільних фінансових ресурсів та їх інвестування здійснюється за допомогою цінних паперів.

Цінні папери — документи, що свідчать про майнові права власника при його пред'явленні. Основні види цінних паперів наведені на рис. 8.2.

Акція — цінний папір, що засвідчує участь у статутному фонді акціонерного товариства; дає право на участь в управлінні товариством; право на отримання частини прибутку у вигляді дивіденду; право на участь у розподілі майна при ліквідації акціонерного товариства. Основні види акцій охарактеризовано на рис. 8.3.

Облігація — цінний папір, що засвідчує внесення її власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного паперу у передбачений термін з виплатою фіксованого відсотка. Облігації можуть випускатися:

- державою;
- місцевими органами влади;
- підприємствами.

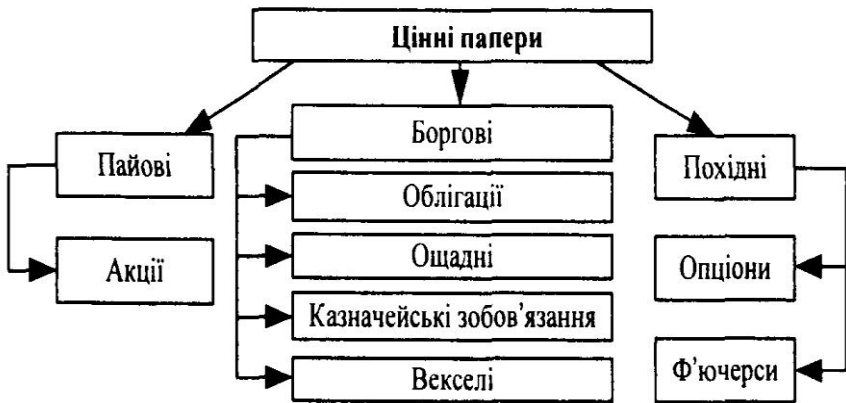

Рисунок 8.2 - Класифікація цінних паперів

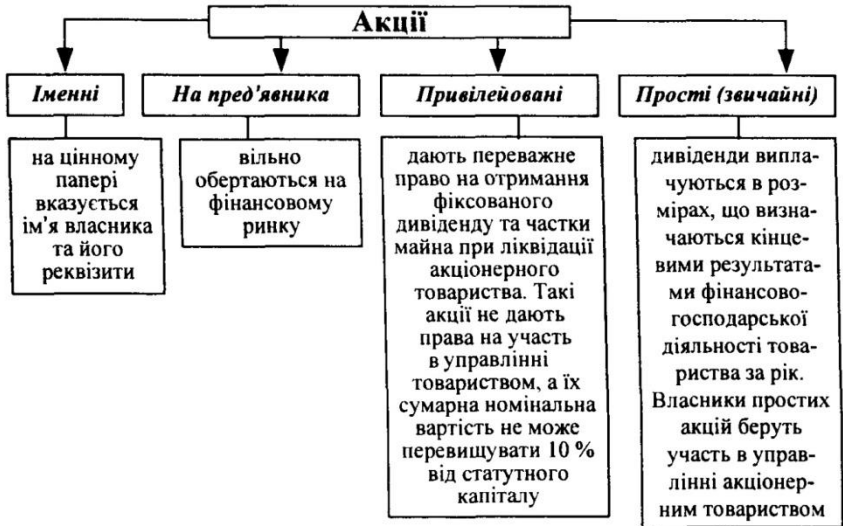

Рисунок 8.3 - Види акцій та їх характеристика

Розмір облігаційної позики акціонерного товариства не може перевищувати 25 % статутного фонду. Облігації мають обмежений термін обігу і не дають права на участь в управлінні товариством

Ощадний сертифікат — письмове свідоцтво банку про депонування грошових коштів, яке засвідчує право вкладника на отримання після закінчення встановленого терміну суми депозиту і відсотків на нього. Види ощадних сертифікатів:

- іменні;
- на пред'явника;
- строкові;
- до запитання.

Казначейські зобов'язання — різновид боргових цінних паперів, що розміщується на добровільних засадах серед населення; засвідчує внесення його власником грошових коштів до бюджету; дає право на отримання фінансового доходу.

Відмінності між облігаціями і казначейськими зобов'язаннями полягають у тому що:

—казначейські зобов'язання розповсюджуються винятково серед населення;

—виплата доходу за облігаціями може проводитись у формі фіксованих чи плаваючих відсотків або ж шляхом проведення тиражів виграшів; за казначейськими зобов'язаннями — лише у вигляді фінансового відсотка;

—мета випуску казначейських зобов'язань — фінансування бюджетного дефіциту, тоді як облігації мають значно ширший спектр дії.

Вексель поділяється на два види:

—простий — просте зобов'язання боржника (векселедавця) сплатити власнику векселя у вказаний строк визначену суму;

—переказний (тратта) — письмовий наказ векселедержателя (трасанте), адресований платнику (трасату) сплатити третій особі (ремітенту) певну суму грошей у певний термін.

8.3 Фондова біржа

Фондова біржа — ринок, який регулярно функціонує і на якому здійснюється торгівля цінними паперами.

Функції фондової біржі:

—*посередницька* — створення достатніх і всебічних умов для торгівлі цінними паперами емітентам, інвесторам, фінансовим посередникам. торгові угоди на біржі укладають брокери, які діють від імені своїх клієнтів. дохід брокера формується у вигляді комісійних. крім того, на біржах діють дилери. вони купують через брокерів цінні папери з метою подальшого перепродажу. дохід дилера — різниця в цінах продажу і покупки;

—*індикативна* — оцінка вартості й привабливості цінних паперів. така оцінка проводиться через систему котирування;

—*регулююча* — організація торгівлі цінними паперами.

Види операцій на фондовій біржі:

—*касові* — купівля-продаж цінних паперів з негайною оплатою.

—*строкові* — укладання угоди (фіксація курсу цінних паперів) відбувається на даний час, а її виконання через заздалегідь передбачений відлік часу.

Арбітражні — різновид спекулятивних операцій, пов'язаних із різницею в курсах цінних паперів на різних фондових біржах.

ТЕМА 9. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ

- 9.1 *Суть і характерні ознаки валюти*
- 9.2 *Валютний курс*
- 9.3 *Валютний ринок*
- 9.4 *Валютні операції*

Базові поняття: валюта, валютна система, валютний паритет, валютний курс, валютні ринки, касові валютні операції, строкові валютні операції.

9.1 Суть і характерні ознаки валюти

Валюта — грошові кошти, формування та використання яких прямо або опосередковано пов'язане із зовнішньоекономічною діяльністю.

Валютні цінності можна класифікувати за певними ознаками (рис. 9.1).

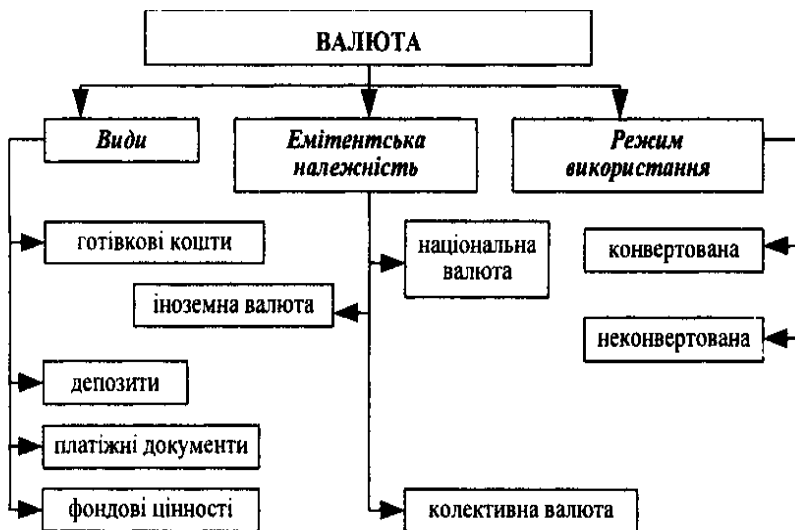

Рисунок 9.1 – Класифікація валютних цінностей

9.2 Валютний курс

Валютний курс — ціна однієї валюти виражена в іншій. Валютний курс визначається на основі котирування. В основі валютного курсу лежить валютний паритет.

Історично валютний паритет існував у таких видах:

- золотий;
- золото девізний;
- купівельної спроможності.

Сьогодні валютний паритет визначається на основі купівельної спроможності валют. Основними методами її визначення є:

- метод споживчого кошика;
- метод порівняння "ефективних" витрат — заробітної плати, ренти, позичкового відсотка тощо.

Валютний курс, як правило, відхиляється від валютного паритету. Це зумовлено впливом низки факторів:

- станом платіжного балансу;
- рівнем інфляції;
- різниця в рівні відсоткових ставок;
- політичними чинниками.

Форми і види валютних курсів:

а) фіксовані:

- 1) дійсно фіксовані;
- 2) договірні фіксовані.

б) гнучкі:

- 1) плаваючі;
- 2) коливні.

9.3 Валютний ринок

Валютні ринки є найбільш повною формою ринкових відносин у порівнянні з валютними біржами та аукціонами.

На валютних ринках проходить обмін однієї валюти на іншу шляхом купівлі-продажу. Це обумовлено відсутністю єдиного платіжного засобу при міжнародних розрахунках. Тобто, валютні ринки — це офіційні центри, де здійснюється купівля-продаж валют. Попит і пропозиція на іноземну валюту виходять від:

- експортерів;
- імпортерів;
- транснаціональних компаній;
- банків;
- страхових організацій;
- фізичних і юридичних осіб, що мають зобов'язання щодо сплати дивідендів, погашення позик, кредитів і відсотків за ними.

Отже, основою для проведення валютних операцій на валютних ринках є міжнародна торгівля і пов'язані з нею послуги — міжнародний рух капіталів і кредитів.

Основними учасниками валютних ринків є:

- банки;
- брокерські фірми;
- транснаціональні корпорації.

Всіх учасників ринку можна поділити на:

- пасивних — тих, у кого час від часу виникає необхідність у здійсненні валютних операцій, які проводяться за цінами інших банків;

- активних — тих, що встановлюють ціни тим банкам, які звертаються до них за котируванням.

Валютні ринки поділяються на:

- міжнародні;
- регіональні;
- місцеві.

Міжнародні валютні ринки зосереджені у найкрупніших світових фінансових центрах. На таких ринках здійснюються операції з валютами, які широко використовуються в міжнародному платіжному обороті (наприклад, Лондон, Нью-Йорк, Токіо, Франк-фурт-на-Майні). На регіональних валютних ринках проводяться операції з обмеженою кількістю вільноконвертованих валют.

Під *національним валютним ринком* розуміють сукупність валютних операцій на території певної країни.

Інструменти угод на валютному ринку:

а) кредитні засоби обігу і платежу:

- 1) чеки;
- 2) векселі.

- б) банківські перекази:
  - 1) телеграфний;
  - 2) поштовий;
- в) готівкова іноземна валюта;
- г) банківські депозити в іноземній валюті.

9.4 Валютні операції

Під *валютними операціями* розуміють купівлю-продаж валюти. Пропорції обміну валют встановлюються через валютне котирування. Валютне котирування — це визначення і встановлення валютного курсу іноземної валюти до національної.

Методи котирування:

- прямий;
- непрямий (опосередкований).

При прямому за одиницю або кратне число одиниць приймається іноземна валюта, яка співмірюється з національною. Пряме котирування застосовується більшістю країн світу. Непряме котирування застосовується рідко, воно зворотне прямому. Перевага непрямого котирування — без жодних обчислень можна визначити різницю між курсами національної валюти на різних валютних ринках. Вид валютного котирування не впливає на рівень валютного курсу. В цьому випадку змінюється лише форма його вираження.

Валютні операції поділяються на:

- касові (spot);
- строкові (forward).

Операції купівлі валюти з її одночасним продажем з метою одержання прибутку називається валютним арбітражем розрізняють часовий і просторовий валютний арбітраж. Часовий валютний арбітраж здійснюється для отримання прибутку від різниці в курсах валют у часі.

Просторовий арбітраж ґрунтується на різниці валютних курсів на різних фінансових ринках.

ЛІТЕРАТУРА

Основна література

1. Гроші та кредит: Підручник / За заг. ред. М. І. Савлука. - К.: КНЕУ, 2006. — 501 с.
2. Опарін В.М. Фінанси (загальна теорія), - К.: КНЕУ, 2007
3. Фінанси (теоретичні основи) під ред.. М.В. Грідиной, В.Б. Захожая, - К.: МАУП, 2007
4. Леоненко П.М., Юхименко П.І., Ільєнко А.А. та інші Теорія фінансів під редакцією О.Д. Василика – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 480 с
5. В.Є. Леонтьев. Н.П. Радковская Фінанси Деньги Кредит и банки – Санкт- Петербург.: Знание, - 2008.
6. Фінанси: Навч. посібник / О.П. Близнюк, Л.І. Лачкова, В.І. Оспіщев та інші - К.: Знання, 2006. – 415 с

Додаткова література

1. Финансы, Денежное обращение Кредит. Под ред. Г.Б. Полякова. – М.: ЮНИТИ, 2007
2. Общая теория финансов. Под ред. Л.А. Дробозиной. - 2006.
3. Общая теория денег и кредита под ред. Жукова Е.Ф. – М.: Банки и биржи - 2008.
4. Костіна Н.І., Алексєєв А.А., Василенко Д.Ф. Фінанси: система моделей і прогнозів. – К.: Четверта хвиля, 2008.
5. Фінанси. Вишкіл студії під ред.. Юрія С.Г. – Тернопіль: Карт - бланш, 2006.
6. Ей сан Никбахт, Анжеліко Гропеллі. Фінанси: - К.: Основи, 2005.
7. Банківська справа в Україні: історія і сучасність. — Х., 2007
8. Банківська справа: Навч. посіб. / За ред. Р. І. Тиркала. — Тернопіль: Екон. думка, 2000. — 219 с.
9. Банковское дело: Учебник / Под ред. Г. Г. Коробовой. — М.: Юрисгь, 2002. — 751 с.